

Filmmagie in Limburg: vijf jaar LiFVA

FRANK HOLTHUIZEN

Waarin kunnen de historische en heemkundeverenigingen, de archiefdiensten en een in hun regio gevestigd audiovisueel archief zonder overheidstaak elkaar vinden? In Limburg bestaat sinds enkele jaren een losse samenwerkingsstructuur op het terrein van de archivering en beschikbaarstelling van regionaal historisch filmmateriaal. Een losse structuur, maar wél met een duidelijk gemeenschappelijk doel voor ogen: het zoveel mogelijk behouden en toegankelijk maken van in de regio geproduceerd filmisch erfgoed. De ervaringen van vijf jaar Limburgs Film en Video Archief (LiFVA). *

Inventariseren

Het LiFVA startte eind 1995 met het in kaart brengen van de vindplaatsen van cultuurhistorisch bewegend beeldmateriaal over Limburg, nadat in andere provincies een dergelijk initiatief al had geleid tot de oprichting van audiovisuele archieven. Het idee dat film zeker tot de bronnen voor de regionale geschiedschrijving behoort, leefde sterk bij de oprichters. Het ontbrak echter aan een overzicht van mogelijke vindplaatsen van dit materiaal. Eerste activiteit van een op te richten Limburgs filmarchief was daarom het samenstellen van een catalogus als toegang op een grote selectie van films en video's. Met als standplaats het Limburgs Museum in Venlo en financieel ondersteund door de provincie en enkele fondsen werkte ik anderhalf jaar aan dit project, dat resulteerde in de uitgave van de gedrukte catalogus *Limburg in bewegend beeld 1911-1996*. De publicatie was behalve een belangrijk statement richting politiek ook een signaal aan eigenaren, producenten én gebruikers van filmmateriaal dat er in Limburg een centrale archiefvoorziening voor dit materiaal aan het ontstaan was. Dat leidde vrij snel tot collectievorming en het

opzetten van een geheel van beheers- en presentatietaken. Hoewel de collectie voortdurend in omvang toeneemt, gebeurt dat meestal op passieve wijze. Losse films of kleine verzamelingen worden spontaan aangeboden na berichten in de media of door publieksactiviteiten. Voor de verwerving van grotere collecties wordt daarentegen gericht actie ondernomen. Zo zijn voor Limburg belangrijke films te vinden in de kerncollecties van het LiFVA: het filmarchief van de Limburgse Land- en Tuinbouw Bond [1938-1960], films over de streekontwikkeling en ontwikkelingen in de veeteelt in diverse Limburgse regio's [1950-1970], het werk van fotograaf-cineast Hub. Leufkens [1937-1962], een groot aantal voor de cultuurhistorie interessante amateurfilms [vanaf 1930], het audiovisueel archief van de dienst Voorlichting van de provincie [1975-1999] en duplicaten uit de filmcollectie van DSM [1953-1970]. De omvang van de LiFVA-collectie bedroeg tot voor kort circa 700 titels. Onlangs is daar een omvangrijke bruikleen aan toegevoegd: de ongeveer zestig titels tellende filmcollectie van het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg, die beschouwd mag worden als één lange documentaire over de oude standsorganisaties in onze provincie.

Centrale audiovisuele archiefvoorziening

Sinds 1999 is het audiovisueel collectiebeheer geïntegreerd in de organisatie van het Limburgs Museum. Kosten voor personeel, projecten en collectie worden jaarlijks door provinciale subsidie gedekt. De Stichting LiFVA neemt daarnaast in overleg met het museum het initiatief tot speciale publieks- en conserveringsprojecten waarvoor ze ook extra financiële middelen verwerft.

Nu we enkele jaren verder zijn, heeft die centrale av-archiefvoorziening een duidelijke signatuur en richting gekregen. Met als gegeven dat enkele grotere archiefdiensten in de provincie van oudsher al een verzamelbeleid hadden voor filmmateriaal, is vanaf het begin de intentie van het LiFVA helder gecommuniceerd: het verwerven en ontsluiten van lokaal film- en videomateriaal blijft

een zaak voor die archiefdiensten, en het LiFVA staat de archieven daarin niet in de weg. Enkele jaren geleden kwam het tot een intentieverklaring van het LiFVA en de archiefdiensten, waarin ieders verantwoordelijkheden wat betreft acquisitiebeleid zijn omschreven. Het is helder welk soort av-materiaal de gemeentearchieven kunnen verwerven, en welk materiaal voor het LiFVA beschikbaar komt.

Catalogisering

De ontsluiting van Limburgse films en video's via een centrale catalogus is de taak van het LiFVA. De geautomatiseerde catalogus bevat zowel titels uit eigen collectie als uit verzamelingen van derden, inhoudelijk en materiaaltechnisch beschreven en via zoekmenu's toegankelijk. Het is van deze titels precies bekend in welke staat ze zich

Hoog water in de Maas bij Itteren, ca. 1960. 'Still' uit amateurfilm van Jeu Scheepers.

Collectie LiFVA, Venlo. foto: Sj. Peters.

Heerlen omstreeks 1937. 'Still' uit het restmateriaal van Hub Leufkens.

Collectie LiFVA, Venlo. foto: Sj. Peters.

bevinden en of en hoeveel exemplaren ervan in diverse collecties bewaard zijn, inclusief nieuwe kopieën. Ook is zoveel mogelijk de auteursrechtelijke status vastgelegd. Het beschrijven van de aanwinsten van het LiFVA zelf wordt grotendeels via stageprojecten gedaan. Van alle andere vindplaatsen die de afgelopen jaren zijn onderzocht – met name particulier bezit – bestaat een uitvoerige papieren documentatie.

Recent is een standaardprocedure opgezet om de collectieaanwas van de archiefdiensten periodiek aan het LiFVA te melden, zo mogelijk in de vorm van complete samenvattingen en materiaalbeschrijvingen. Dat is een eerste stap in het actualiseren van de collectiebestanden van derden in de catalogus. Ook filmclubs, historische en heemkundeverenigingen kunnen hun films met deze procedure voor de centrale catalogus aanmelden.

Voor de beschrijving van grote collecties

die recent verworven werden kan een ontsluitingsproject van het Limburgs Museum uitkomst bieden. Momenteel wordt de haalbaarheid onderzocht van de *Vraagbaak*; een open databasebestand waarin de drie hoofdcollecties [museaal, bibliotheek en bewegend beeld] integraal voor de verschillende gebruikers te doorzoeken zijn. Voor medewerkers, onderzoekers en het brede publiek worden de data op verschillende niveaus aangeboden. De *Vraagbaak* levert daarnaast allerhande informatie voor de museumbezoeker. Het systeem komt natuurlijk pas volledig tot zijn recht nadat de achterstanden in beschrijving en catalogisering zijn ingelopen, waartoe projectmedewerkers dienen te worden aangetrokken. Deze nieuwe vorm van informatieaanbieding is een uitermate goede kans om de functie van centrale film- en videocatalogus in te bedden in een breder netwerk. Bijkomend voordeel is dat de database in het gebruiksgemak een opwaardering

Diner bij de familie Le Lorrain, op de eerste verjaardag van een kleinkind in 1934. Amateurfilm van huisarts Charles le Lorrain.

Collectie LiFVA, Venlo. foto: Sj. Peters.

krijgt. Veel beeldmateriaal zal digitaal ter raadpleging worden aangeboden. Dat betekent natuurlijk in het geval van de filmcollectie dat het originele materiaal eerst geconserveerd of 'projectiegereed' moet zijn. Een voorlopige digitale versie van het supplement op de eerste LiFVA-catalogus is te vinden op de museumwebsite: www.limburgsmuseum.nl

Hergebruik

Opvallend is het te constateren in hoe korte tijd het bestaan van het LiFVA bekendheid kreeg onder zowel professionele gebruikers als particulieren die uit hobby het archief benaderen. De dienstverlening aan de verschillende doelgroepen bestaat onder meer uit het aanleveren van materiaal uit

eigen collectie en het doorverwijzen naar andere vindplaatsen door middel van het centrale catalogusbestand en andere collectiedocumentatie. De frequentie en het soort aanvragen bewijst het grote nut van een archief dat zich zuiver in lokaal en regionaal filmmateriaal specialiseert. Van groot belang daarvoor is het nauwe contact met filmmakers en eigenaren. Hierdoor zijn niet alleen de groeikansen van de collectie groot, ook is er de nodige variatie voor wat betreft onderwerpen, genre en filmische benadering. Het LiFVA legt een collectie aan waar professionele en amateurfilms ongeveer evenveel aanbod komen. Oud en recent amateurmateriaal krijgt echter steeds meer aandacht in het verzamelbeleid. Dat komt enerzijds omdat deze producties in particulier bezit zijn en er allerlei akelige dingen kunnen gebeuren

wanneer je er als archief niet op tijd bij bent. Anderzijds herken je in deze films vaak een directere benadering van het onderwerp, wat aantrekkelijker kan zijn voor het gebruik.

Voor de bezoekers van het in september 2000 in een nieuw gebouw geopend Limburgs Museum is filmmateriaal uit eigen en andermans collectie permanent zichtbaar gemaakt. In de zalen zijn filmfragmenten verwerkt in de interactieve computerprogramma's en videopresentaties, en in het museumtheater worden voorstellingen geprogrammeerd op basis van dit materiaal.

Projecten

De positie van het LiFVA maakt het mogelijk om bijzondere projecten te realiseren en samenwerking met derden structureel te onderhouden. De filmclubs verbonden aan de Limburgse Organisatie van Audiovisuele

Amateurs [LOVA] zijn voor het LiFVA van groot belang omdat zij kunnen bijdragen aan het toegankelijk maken van hedendaags amateurmateriaal maar ook van oudere producties die vroegere clubleden in huis hebben. Maar het LiFVA stimuleert ook de productie van nieuwe amateurproducties die cultuurhistorisch belang hebben of kunnen krijgen. Tijdens de Limburgse Video en Smalfilmdagen wordt daartoe jaarlijks een speciale prijs toegekend.

Elk jaar in oktober brengt het LiFVA ook een eigen programma mee naar het Festival Silent Cinema Musica, georganiseerd door het Maastrichtse Filmtheater Lumière. In 2000 was dat de korte productie *Sentimental Journey* op basis van vakantiefilms uit eigen collectie, voorzien van een speelse en sfeervolle muziekcollage.

In april en mei van dat jaar ondernam het LiFVA met veel succes zijn eigen millen-

'Still' uit serie films van Alex Roosdorp over agrarisch Limburg, circa 1938.

Collectie LiFVA, Venlo. foto: Sj. Peters.

niumtoernee door Limburg met de voorstelling *CineConcert. Limburgse filmmagie met live muziek*. Een avondvullend programma in vijf Limburgse theaters en bioscopen, waarin de twintigste eeuw in Limburg voorbijtrok aan de hand van filmfragmenten, op extra schermen geprojecteerde stills en flarden poëzie én een speciaal hiervoor geschreven muziekcompositie gespeeld door een sextet van het conservatorium. In het voorprogramma stond een steeds wisselende film uit de stad waar de voorstelling plaatsvond, met lokale prominenten als explicateurs. *CineConcert* liet zien dat een publieksvertoning van historisch filmmateriaal heel goed mogelijk is in een creatieve vorm die wellicht wat concentratie vraagt van de toeschouwer, maar die de kracht van de filmbeelden des te meer benadrukt.

Scenario tegen het verval

We kunnen de mooiste compilatieprogramma's met historisch filmmateriaal bedenken, primair blijft toch de noodzaak om het aanwezige filmisch erfgoed te beschermen tegen dreigend verval. En hoewel de audiovisuele collectie Limburg veel meer is dan de som van een provinciale verzameling in Venlo en een aantal op gemeentelijk niveau beheerde collecties, toch is het essentieel om in eerste instantie met de archiefdiensten op één lijn te blijven streven naar wat ik zou willen noemen een decentrale vorm van ontsluiting en een centrale toegang en bewaring. Dat ziet er als volgt uit. De LiFVA-catalogus wordt onder andere gevoed met data die de archieven in een standaardformaat aanleveren. De redactie, het beheer en de beschikbaarstelling [internet, museum] van die catalogus zijn een taak van het LiFVA. De archieven, maar ook gemeentes zonder archiefdienst, dragen zoveel mogelijk hun originele filmmateriaal in bewaring over aan het LiFVA, dat dit kan onderbrengen in een geklimatiseerd depot. Het idee van centrale deponering van origi-

neel materiaal wordt door de meeste archiefdiensten momenteel gesteund. De financiële dekking van dit filmdepot komt steeds meer in zicht, zeker nadat het Prins Bernhardfonds hiervoor onlangs een subsidie van 30.000 gulden beschikbaar stelde. Het LiFVA kan dan gaan zorgen voor het fysiek beheer van de collecties. En terwijl de archieven voor raadpleging gebruik maken van een duplicatencollectie [video, digitaal etcetera], berust de coördinatie voor het dupliceren bij het LiFVA. Conservering van collecties origineel videomateriaal krijgt daarbij net zoveel aandacht, omdat analoge videodragers tot de meest kwetsbare audiovisuele materialen behoren.

Aanvragen voor professioneel hergebruik worden na de formele afhandeling door de archieven gecoördineerd door het LiFVA. Facilitair kan het LiFVA ook een rol spelen door viewingruimte beschikbaar te stellen. De archieven en het LiFVA hanteren zoveel mogelijk gemeenschappelijke tarieven en procedures bij hergebruik.

Binnen het landelijke archiefwezen neemt het LiFVA deel aan het platform NORAA [Nationaal Overleg Regionale Audiovisuele Archieven], waarin het een coördinerende rol vervult voor de archieven in de provincie. Zo worden conserveringsplannen voor Limburgs beeld- en geluidsmateriaal opgenomen in de collectieplannen die NORAA momenteel voorbereidt.

Eerste zorg is dus nu het veilig stellen van de collecties. Een gezamenlijke inspanning van de archieven in Limburg moet er uiteindelijk toe leiden dat het hier bewaarde archiefmateriaal sneller beschikbaar is voor derden. De uitvoering van het scenario is al in gang gezet.

* De foto's bij dit artikel konden slechts direct vanaf het filmdoek worden gefotografeerd.

Frank Holthuisen is medewerker Film en Video bij het Limburgs Museum / Limburgs Film en Video Archief. Dit artikel is een bewerking van een artikel dat in maart 2001 in het Archievenblad gepubliceerd werd.

Kastelen in brand

Brand op kasteel Haeren op kerstochtend 1826

F. M. GERARDS

In de nacht van 14 op 15 november 2000 stond een aantal bijgebouwen van kasteel Hillenraad [Swalmen] in lichterlaaie. Kortsluiting had de vlammen doen oplaaien. Enkele paarden en honden konden tijdig in veiligheid worden gebracht. Even dreigde de brand over te slaan naar het woongedeelte, maar de brandweer wist dat gelukkig te voorkomen. Toch werden de bewoners uit voorzorg met spoed geëvacueerd. Ter bestrijding van het vuur maakte de brandweer gebruik van het water uit de slotgracht.¹

Een kasteelbrand, zoals hierboven beschreven, is op de dag van vandaag gelukkig een zeldzaamheid. Snel en efficiënt ingrijpen van de brandweer kan, zoals uit het voorbeeld blijkt, veel schade voorkomen. In voorbije eeuwen was dat vaak anders. In de tabel wordt een overzicht gegeven van enkele kasteelbranden en de gevolgen daarvan.

In de tabel worden negen kasteelbranden

vermeld. In vijf gevallen is sprake van herstel, in vier gevallen niet. De vermelding 'hersteld' klinkt veel belovend en geruststellend. Maar wat er verloren is gegaan, moet niet worden onderschat. Daarbij moet niet alleen worden gedacht aan bijzondere delen van de opstal, zoals bijvoorbeeld deuren, lambriseringsen en stucwerk, maar ook aan kostbaar meubilair, kunstschaten en waardevolle papieren. Van de vier niet herstelde

Kasteelbranden in Zuid-Limburg²

Plaats	Kasteel	Jaar	Gevolgen	Opmerkingen
Limmel	De Drieschhof	circa 1515	Niet hersteld	Vervangen door Huis Jerusalem
Itteren	Meerssenhoven	1632	Hersteld	Met behoud van oude restanten
Heerlen	Huis Passart-Nieuwenhagen	1679	Hersteld	
Voerendaal	Haeren	1742	Hersteld	
Bingelrade	Raath	1751	Hersteld	In brand gestoken
Gulpen	Huis Carsfeld	1795	Niet hersteld	Vervangen
Voerendaal	Haeren	1826	Hersteld	Schuurbrand
Elsloo	Elsloo	1835 en 1885	Niet hersteld	
Born	Born	1930	Niet hersteld	Nu ruïne

Bron: J.Th.H. de Win, 'Kastelen' in Limburg [Hoensbroek 1978]

kastelen zijn er twee vervangen door een geheel ander bouwwerk [de Drieschhof en Huis Carsfeld]. Van twee andere kastelen rest nog slechts een ruïne [kasteel Elsloo en Born]. De tabel rechtvaardigt derhalve de conclusie dat brand vaak funest was voor het voortbestaan van een kasteel. Menig kasteel heeft hierdoor het loodje gelegd.

Oorzaken

Een van de belangrijkste oorzaken van brand waren ongetwijfeld de vele, vaak open vuren die een kasteel van verlichting en verwarming moesten voorzien. Zo was men voor verlichting aangewezen op hangende en staande kaarsenluchters. Ook in de nissen brandden vaak kaarsen.³ Lantaarns boden hier al wat meer veiligheid omdat het vuur dan was afgeschermd door glas.

Voor verwarming van de diverse ruimtes was men aangewezen op open haardvuren en later op kachels. Een bijzondere plaats werd daarbij ingenomen door de stove. Dit was een verwarmde kamer al of niet voorzien van een badgelegenheid. Deze werd verwarmd door een haard of een kachel en was daarmee een van de meest aangename vertrekken. De stove was ingericht met veel zitgelegenheid en *'eenen ijseren rooster, dair men 't vier inne maict'*.⁴ Open vuur trof men ook aan in de keuken waar het nodig was voor de bereiding der maaltijden. Maar ook in de overige vertrekken was [open] haardvuur nodig als men het warm wilde hebben.

De gevaren die al deze vuren met zich mee brachten werden, zoals uit het vervolg van deze bijdrage zal blijken, uiteraard mede bepaald door de mate van voorzichtigheid, die door de bewoners van het kasteel in acht werd genomen. Het gebruik van vuur in de met stro en hooi gevulde schuren en stallen voor verlichting of het roken van een pijp was zeer riskant. Ook natuurlijke oorzaken, zoals blikseminslag, zorgden vaak voor brand en daarmee voor gehele of gedeeltelijke verwoesting van een kasteel.

Brand kon ook ontstaan doordat rondtrekkende soldaten of ander gespuis het kasteel opzettelijk in brand staken. Zo zou het in de tabel vermelde kasteel Raath [Bingelrade] in 1751 door de bokkenrijders in brand zijn gestoken. Deze dievenbende werd van meer branden beschuldigd. Men zou op 27 april 1773 een ernstige brand hebben gesticht in Valkenburg waarbij binnen enkele uren 34 woningen afbrandden. Twee inwoners kwamen om het leven. Alle inwoners van het stadsgedeelte tussen stadhuis en Grendelpoort waren in één dag bedelarm, ze hadden alles verloren. De brand zou door de bokkenrijders zijn aangestoken met het doel enkele in Valkenburg gevangen genomen bendeleden te bevrijden om te voorkomen dat deze een bekentenis zouden afleggen.⁵ In dit verband moet ook worden gewezen op het brandschatten. De kasteel eigenaar werd dan door rondtrekkende en/of vijandige soldaten een schatting of heffing opgelegd op straffe van plundering of brandstichting.

Zoals uit het voorafgaande blijkt, zal bij veel kasteelbranden de 'menselijke factor', in de vorm van onvoorzichtigheid of moedwiligheid, een belangrijke rol hebben gespeeld.

Brandpreventie

Aangezien de kans op brand in een kasteel niet gering was, werden er maatregelen genomen om die kans te verkleinen. 's Nachts werd bijvoorbeeld op het nog smeulende vuur in de keukenhaard een vuurklok gezet. Hierdoor stikte het vuur en konden brandende houtspaanders niet in het rond vliegen.⁶

Door de brandschatting te betalen kon voorkomen worden dat het kasteel door vijandige soldaten in brand werd gestoken. Dat gebeurde onder andere in 1543 met kasteel Hoensbroek en de hoeven Haeren [Voerendaal], Passart-Nieuwenhagen [Heerlen] en Veilshof. Karel v was in die tijd verwickeld in een strijd met de hertog van Gelre-Gulik. Op 4 januari van dat jaar verklaarde Werner

Voorzijde van het kasteel in de tegenwoordige tijd.

Foto: J. Dreissen

van Pallant zu Bredenbent voor Dirk van der Lip genaamd Hoen, heer van Grubbenvorst, en voor Rutger van Schoeller, als overste van het keizerlijke leger, van Herman Hoen, heer van Hoensbroek, 264 goudgulden te hebben ontvangen. Deze som moest dienen voor afwendend van brandschatting en bescherming van de hierboven genoemde goederen.⁷

Ook in de pachtcontracten werd nadrukkelijk aandacht besteed aan brandpreventie. Zo moest in 1822 Johan Leonard Foraschen, pachter van de kasteelhoeve Haeren, beloven dat hij ieder jaar de schoorstenen zou laten vegen. Artikel 24 van genoemd pachtcontract maande de pachter tot zeer grote voorzichtigheid: *'Word aan den Pagter serieuselijk en ernstig aanbevolen om naauwkeurig zorg te dragen, dat met geen blood ligt of tabakspijpen door hem of door zijne lieden gegaan worde, daar enig hooi, stro of ander ligt brandende stoffe is liggende, waar door eenig onheil van*

brand zoude kunnen ontstaan en is den pagter gehouden dien aangaande alle mogelijke precautie te gebruiken. In kas – waar god voor hoed – dat door nalatigheid den Hof door vuur of brand mogte beschadig worden, zal den pagter voor den schade verantwoordelijk zijn en hetzelfde op zijne kosten repareren'.⁸

Het hierboven vermelde artikel laat aan duidelijkheid niets te wensen over. Waar brandbare stoffen lagen [stro, hooi etcetera], mocht men niet komen met open vuur. In ieder geval moest het vuur [kaars] zijn afgeschermd. Het roken van een pijp was daar eveneens taboe. In de 18de en 19de eeuw werd in alle pachtcontracten van de pachthoeve van Haeren het hierboven aangehaalde artikel vermeld.

In het zojuist aangehaalde citaat geven de woorden 'waar god voor hoed' nog eens extra weer hoe rampzalig de uitwerking van een brand werd gevonden. De catastrofe was

niet te overzien omdat vrijwel niemand tegen brand was verzekerd. Hij wiens huis afbrandde was alles kwijt! Nog in 1778, vijf jaar na de door de bokkenrijders aangestoken brand in Valkenburg, behandelden de Staten van Staats Valkenburg een verzoek om de slachtoffers te helpen de geleden schade te herstellen.⁹

Brandverzekering

Hier dient zich de vraag aan wanneer het dan gewoon werd om een brandverzekering te sluiten? Het begin van de moderne brandverzekering moet worden gezocht in het eerste kwart van de 19de eeuw. Voor die tijd waren er her en der slechts plaatselijke of regionale brandverzekeringen. Het meest bekend is de Amsterdamse Keur van 1744. In 1775 werd de dekking van die verzekering verruimd; *'en zulks voor brand en alle pericule van brand, mitsgaders voor alle schade, die uyt hoofde van brand soude komen te ontstaan, hetzij door Onweeder, vuur, wind, eigen vuur, onagtsaamheid en schuld van eigen bedienden, of van buuren en belendene en voorts van alle uysterlijke toevallen bedagt of onbedagt op wat maniere de schade door brand ook soude moge ontstaan'*.¹⁰

Ook de gevolgen van brand, zoals waterschade en vermissing van voorwerpen door diefstal tijdens het blussen, werden vergoed.

Verzekering tegen brand was in de 18de eeuw echter eerder uitzondering dan regel. Voor de meesten was er niets. Gedupeerden konden, indien ze lid waren van een gilde, in sommige gevallen rekenen op steun van de andere gildeleden. Ook werden er brandbedelbrieven gezonden naar wereldlijke en kerkelijke overheden. In de kerken werd soms voor de gedupeerden gecollecteerd.¹¹

Brand op kasteel Haeren

Uit de tabel blijkt dat kasteel Haeren, voor zover bekend, twee keer door brand getroffen is geweest. De eerste keer was in 1742. We

weten dat dankzij Bachienne. Het kasteel was toen in bezit van de Vaalse lakenfabrikant Johann Arnold von Clermont [1728-1795]. Bachienne wijdt aan deze brand een zin: *'In den jare 1742, was dit Huis door ongeluk afgebrand: en, alhoewel het muurwerk, in 1744, weder word opgehaald; bleef toch de verdere opbouw onvoltooid tot 1770; wanneer de jegenwoordige Bezitter, het zelve, zo van binnen, als van buiten, treflyk heeft opgetimmerd'*.¹²

Het aangehaalde citaat is zeer vaag over de oorzaak van de brand. Een 'ongeluk' sluit vrijwel niets uit behalve opzettelijke brandstichting. Dat het muurwerk weer moest worden opgehaald impliceert dat de schade enorm is geweest. Zulks blijkt ook uit de visuele inspectie van het gebouw door Willem Hendrik van Panhuys [1734-1808] bij zijn aankoop van het kasteel in 1770.¹³ Het deel van het gebouw dat tot *'de heere woning'* moest dienen was daarvoor totaal ongeschikt. Er waren helemaal geen kamers, er stonden alleen *'capitale muuren'*. Hieruit kan de voorzichtige conclusie worden getrokken dat dit deel van het kasteel van binnen totaal uitgebrand moet zijn geweest. Er waren immers geen binnenmuren meer.

Het kasteel werd voor de tweede keer door brand getroffen op eerste kerstdag van het jaar 1826. Dat gebeurde omstreeks zes uur in de ochtend. Het kasteel was toen in bezit van Jonkheer Jan Cornelis van Panhuys [1766-1849] die gehuwd was met Marie Sophie Delwarde [1772-1844]. Hoofdrolspeler in het drama was de eerder vermelde pachter, Johan Leonard Foraschen. Deze was afkomstig uit de Vrank, een buurtschap in Heerlen en gehuwd met Maria Anna Janssen. Foraschen pachtte de hoeve sinds 1822. In het gezin van de pachter waren tien kinderen, waarvan er nog acht thuis waren. Het jongste kind, Marie Louise, was zeven jaar.

Omdat achteraf door de 'Regter van Instructie' diverse getuigen zijn verhoord, krijgen we een beeld van het drama dat zich op die vroege ochtend van eerste kerstdag vol-

trok. De precieze oorzaak van de brand is echter nooit helemaal opgehelderd. Dankzij diverse getuigen en het nadien verrichte onderzoek ontstaat er echter een goed beeld van de ramp, zowel van de plaats, de mogelijke oorzaken en de aangerichte schade.¹⁴

De getuigen

De getuigen die na de brand werden verhoord door de 'Regter van Instructie' zijn vermeld in de tabel.

Uit de tabel blijkt dat er in totaal twintig getuigen werden verhoord maar niet allen waren even belangrijk. Slechts drie getuigen waren bij het uitbreken van de brand op het kasteel aanwezig. Dat waren de echtgenote van de pachter, de koemeid en de paardenknecht. De pachter zelf was afwezig. Hij was

met enkele van zijn dochters naar de nachtmis. Dat gold ook voor Laurens Hamers, de hovenier van Jan Cornelis van Panhuys. Ongeveer zeven getuigen hadden het vuur van buitenaf gezien en waren toegesnel. Dat waren Joseph Geraards, Nicolaas Jabeeks, Wijnand Leenaars, Cornelis Pieters, Pieter Schoeberichs, Jan Pieter Smeets en Wijnen. Vier getuigen, Michael Boumans 'van Cundert', Mathijs Bosch, Mathijs Wauben en Marie Joseph Foraschen, hadden niets bijzonders te melden en werden als 'onbeduidend' afgedaan.¹⁵ Tot de getuigen behoorde niemand van de familie Van Panhuys. Waarschijnlijk waren Van Panhuys, zijn vrouw en hun zeven kinderen op deze eerste kerstdag niet op het kasteel aanwezig. Mogelijk verbleven ze te Maastricht waar ze ook nog een woning bezaten.

Getuigen gehoord door de 'Regter van Instructie'

Naam	Functie	Opmerkingen
Mathijs Bosch	Werkknecht van de pachter	
Michael Boumans		Van Cundert'
Johan Leonard Foraschen	Pachter	Afwezig tijdens de brand
Marie Joseph Foraschen	Dochter van de pachter	
Marie Louise Foraschen	Dochter van de pachter	Leeftijd 7 jaar
Joseph Geraards	Dienstknecht op Terveeren [kasteel Rivieren]	
Laurens Hamers	Hovenier van Van Panhuys	Afwezig tijdens de brand
Nicolaas Jabeeks	Metselaar	Wonende te Heerlen
Maria Anna Jansen	Echtgenote van de pachter	Aanwezig tijdens de brand
Jan Joseph Lambie	Paardenknecht	Aanwezig tijdens de brand
Wijnand Leenaars	Knecht te Terveurt	
Cornelis Pieters		Wonende te Winthagen
Pieter Schoeberichs	Dienstknecht op Cortenbach	
Lambertus Silvertand	Schaapherder van de pachter	
Jan Pieter Smeets		Wonende te Retersbeek
Laurens Strijthagen	Knecht op Lindehoff, nadien op Ten Hove	
Gerard Theunissen		
Anna Catherina Vliegen	'Koey mijdt'	Aanwezig tijdens de brand
Mathijs Wauben	Varkenshoeder van de pachter	Leeftijd 16 jaar
Wijnen	Knecht op Ten Hove	

Alvorens in te gaan op de verschillende getuigenissen wordt eerst de plaats van de brand beschreven.

Situatie-schets

De plaats van de brand was de schuur die was gevestigd in de grote achtervleugel van het kasteel. Deze schuur werd zowel gebruikt door de eigenaar, Jan Cornelis van Panhuys, als door de pachter. Ter verheldering dient de schets in onderstaande figuur.¹⁶

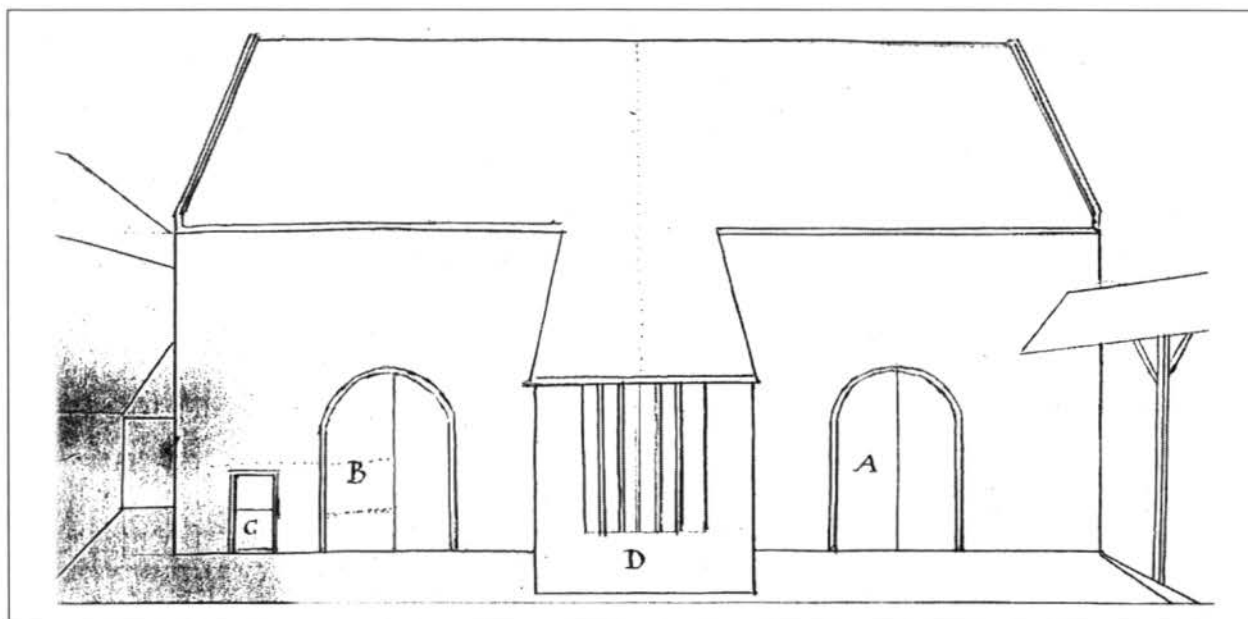
Voor het gebruik was de schuur precies in het midden in twee gelijke helften verdeeld. Het rechter deel [A] was in gebruik bij Van Panhuys. Het linker deel [B en C] werd gebruikt door de pachter. Deze waren gescheiden door een latwerk. In C was de schaapsstal gevestigd. Tijdens de brand waren hier 75 schapen aanwezig. De schaapsstal was van de rest van de schuur afgescheiden door de zijmuur van de dorsvloer, die ongeveer 1,12 meter hoog was [vier voeten; 1 voet is 0,27988 m], en de houten vlonders ['lagerhouten'] waarop de granen waren gestapeld.¹⁷ Het deel D wordt beschreven als 'afbehang of remise' en werd gebruikt door Van Panhuys. Waarvoor deze aanbouw precies werd gebruikt, wordt niet vermeld. Dit deel werd door de brand niet aangetast.

Het verhaal van de achterblijvers

Toen de brand omstreeks zes uur 's morgens uitbrak, waren slechts drie personen op het kasteel aanwezig, namelijk Maria Anna Jansen, de echtgenote van de pachter, Anna Catherina Vliegen, de koemaid, en Joseph Lambie, de paardenknecht.

Maria Anna Jansen was door de koemaid op de brand geattendeerd. Ze ging onmiddellijk naar buiten en zag toen hoe de vlammen reeds door het dak naar buiten sloegen. Het vuur woedde in het linkerdeel van de schuur waar de vruchten lagen opgeslagen. Omstreeks zes uur die ochtend, zo verklaarde ze, was haar dochter en de koemaid met een lantaarn in de koestal geweest om de koeien te melken. Toen de lantaarn aan de 'Heere Regter van Instructie' getoond werd, ontbrak er een glas. De vrouw van de pachter verklaarde echter dat dit glas eruit was gevallen nadat de brand was uitgebroken. Dit gebeurde wel vaker maar het werd er ook altijd weer ingezet.

Omstreeks half zeven, zo verklaarde de koemaid, was ze de koeien aan het melken. Toen ze naar buiten ging, zag ze vlammen uit het dak komen precies daar waar de schuur is gescheiden van die van de Heer van Panhuys. Terwijl ze de paardenknecht te

Deze tekening van de schuren diende om in de rechtszaak de situatie te verduidelijken.

Situatie anno 2001. Het middenstuk [D] bestaat niet meer.

Foto: J. Dreissen

hulp riep, zag ze hoe de vlammen oversloegen naar de schaapsstal. Aan de lantaarn, die ze bij het melken had gebruikt, ontbrak geen glas. Dat was er later uitgevallen.

De paardenknecht, Joseph Lambie, zag dat de vlammen door het dak sloegen ter plaatse van de scheiding tussen de twee schuren. Volgens hem was de brand in eerste instantie te zien op de dorsvloer in de schuur van de pachter. Ofschoon hij niet wist hoe de brand was ontstaan, wist hij wel te melden dat de koemaid een lantaarn gebruikte waaraan een glas ontbrak. Tijdens het blussen had hij een andere getuige, Gerard Theunissen, toe gefluisterd: *'Dat leert hun onvoorsichtig zijn met licht!'* De paardenknecht ging er kennelijk vanuit dat de defecte lantaarn de oorzaak was van de brand.

De helpers van het eerste uur

Drie getuigen beweerden als eerste van buiten af bij de brand te zijn gearriveerd, name-

lijk Wijnand Leenaars, Pieter Schoeberichs en Wijnen. Wijnand Leenaars verklaarde dat, toen hij arriveerde, de twee schuren [A en B] en de schaapsstal [C] reeds in lichterslaai stonden. Hij had zich gehaast om de paarden naar buiten te laten. Toen Pieter Schoeberichs bij de brand aankwam, was het dak van de schuur van de pachter al helemaal ingestort. Wijnen, knecht bij Hendrik Pieters op Ten Hove, zag bij aankomst alleen brand in de schaapsstal. Hij had de schapen willen redden maar dat was hem niet gelukt. Het vuur had te snel om zich heen gegrepen.

Toen Joseph Geraards, dienstknecht op Terveeren [kasteel Rivieren], bij de brand aankwam, was het linker deel van de schuur, inclusief de schaapsstal, al geheel uitgebrand. De poort [B] stond in lichterslaai. Van de andere helft van de schuur begonnen de pannen van het dak te vallen. Bij aankomst van Nicolaas Jabeeks was het linkerdeel van de schuur al geheel uitgebrand terwijl het rechterdeel nog volop brandde. Over de oor-

zaak van de brand had hij gehoord, dat deze kon worden herleid tot een knecht, die zich die ochtend in de schaapsstal had aangekleed om naar de nachtmis te gaan. Hij zou vergeten hebben het licht uit te maken. Jan Pieter Smeets, afkomstig van Retersbeek, had gezien dat beide poorten [A en B] brandden en eruit waren gevallen. De brand in de schaapsstal was zo hevig geweest dat het onmogelijk was een schaap te redden.

De overige getuigen

Van de overige getuigen verklaarde de schaapherder Lambertus Silvertand dat er bij herhaling onvoorzichtig met vuur werd omgesprongen. Het jongste dochtertje van de pachter, Marie Louïse, werd even na de brand, Maria Ida, de dochter van Hendrik Pieters, pachter op Ten Hove, meegenomen naar Ten Hove. Ze zou daar hebben gezegd dat de brand was aangestoken door de koe-meid *'welke met eene gebroken lantaarn was in de schuur gegaan'*.

Tenslotte de pachter zelf. Tijdens de brand zat hij in de kerk. Desalniettemin wist hij te melden dat er die ochtend niemand met licht in de stallen was geweest. Dat zijn lantaarn defect was, was hem bekend. Met deze lantaarn ging hij echter nooit de stallen in. Als hij in de stallen een lantaarn nodig had, gebruikte hij die van de hovenier Laurens Hamers. Wat de oorzaak van de brand betrof, zo vermoedde hij dat deze van buitenaf was aangestoken. Tegelijkertijd gaf hij echter toe dat dit bijna onmogelijk was omdat het gehele complex door water was omgeven en er maar één toegangspoort was. Het kon dus bijna niet anders, of de brandstichter moest zich hebben laten insluiten, toen de grote poort dicht ging.

De schade

Op 30 december 1826 werd ter plekke de schade opgenomen. De schatters waren Martinus Vernaus, gemeentesecretaris van

Voerendaal, Carl Simon Hollman, landeigenaar en Theodorus Ritsen, timmermansbaas. Alle drie woonden in Voerendaal. Aanwezig waren ook de burgemeester van Voerendaal, de heer J.L. Crijns, en de controleur R. Schwartz.¹⁸

Voor jonkheer van Panhuys bestond de schade uit het verlies van twee in steen opgemetselde schuren met als dakbedekking dakpannen en lei [f3360,-], granen [f2350,-], stro [f200,-] en landbouwgereedschap [f62,-]. Het totale verlies bedroeg f5972,-. Het verlies voor de pachter bestond uit granen [f2475,-], stro [f300,-], 75 schapen à f6,- [f450,-] en landbouwgereedschap [f62,-]. Zijn totale verlies kwam uit op f3287,-. De knecht, Mathijs Bos, verloor een aantal kledingstukken ter waarde van f52,-. De kleding die Mathijs Wauben verloor had een waarde van f28,-. De totale schade van de brand bedroeg dus f9339,-.

In het schaderapport werd verder opgemerkt dat de slachtoffers niet tegen brand waren verzekerd. Daarom werd een beroep gedaan op de koning: *'waardig aan de vaderlijke mildadigheid van Zijne Majesteit onzen Koning'*. Van Van Panhuys wordt nog vermeld dat hij f2,43 aan grondbelasting betaalde. Verzocht werd om restitutie van deze belasting.

In hoeverre de slachtoffers van de brand schadeloos zijn gesteld door de koninklijke liefdadigheid is niet bekend. Maar het meest waarschijnlijk is, dat die liefdadigheid is tegengevallen. Dit wordt afgeleid uit het feit dat enkele jaren later in 1829, Jan Cornelis van Panhuys de pachter, Johan Leonard Foraschen, aansprakelijk stelde voor het uitbreken van de brand en de door hem geleden schade. Tegelijkertijd startte hij een civiele procedure ter verkrijging van schadevergoeding. Johan Leonard Foraschen was inmiddels van Haeren vertrokken. Hij was pachter geworden op de Nieuwenhof te Nuth. Op 30 september 1828 werd een nieuw pachtcontract afgesloten. De nieuwe pachter was Walterus Dobbelsstein. Hij was gehuwd

Het dakspant van de schuren in de huidige situatie.

Foto: J. Dreissen

met Antoinette Hoofs. Beiden waren afkomstig van Vlijtingen [België].

De brand had zijn weerslag op het met de nieuwe pachter te sluiten pachtcontract. Jan Cornelis van Panhuys liet namelijk het eerder in deze bijdrage aangehaalde artikel 24, afkomstig uit het pachtcontract met Johan Leonard Foraschen, als volgt wijzigen.¹⁹ In de eerste plaats werd de pachter verantwoordelijk gesteld voor alle schade door brand: *'Zullende de Pachtters verantwoordelijk zijn, voor alle Schade, door brand te veroorzaken, zoo en als zulks bij de bestaande wetten bepaald is'*. In de tweede plaats werd de pachter verplicht om zijn deel van de oogst tegen brand te verzekeren. In 1828 werd dus voor het eerst melding gemaakt van brandverzekering. Ofschoon dat niet bekend is, is het niet onwaarschijnlijk dat vanaf die tijd ook de opstal door Van Panhuys tegen brand verzekerd is geworden.

Naar de rechter

Van Panhuys zocht allereerst verhaal bij de vrederechter, Leonard Willems, van het kanton Oirsbeek. De vrederechter was een in de Franse tijd geschapen rechtsinstantie, voornamelijk ten behoeve van de civiele rechtspraak. Hij sprak ondermeer recht inzake vorderingen tot vergoeding van schade, vorderingen tot herstel van huizen en pachthoeven en inzake geschillen betreffende lonen en arbeidsovereenkomsten. De zittingen hadden plaats in het gemeentehuis of bij de rechters thuis 'mits zij de deuren openhiel- den'.²⁰ Vrederechters waren in Zuid-Limburg onder andere gevestigd in Heerlen, Gulpen, Rolduc, Meerssen, Oirsbeek, Sittard, Valkenburg en Wittem.

Op 12 mei 1829 stelde Jan Cornelis van Panhuys de voormalige pachter, Johan Leonard Foraschen, bij de vrederechter aan-

sprakelijk voor het uitbreken van de brand. Hij eiste een schadevergoeding van f4231,95. Tijdens de zitting, waarbij hij zelf niet aanwezig was maar wel zijn gemachtigde, deed de vrederechter een tevergeefse poging om tot een onderling vergelijk te komen. Toen dat niet lukte, stuurde hij de zaak door naar de bevoegde rechter.

Dat was in deze zaak de 'Rechtbank van Eersten Aanleg' van het arrondissement te Maastricht. Deze rechterlijke instantie, eveneens stammende uit de Franse tijd, had ondermeer als taak recht te spreken in civiele zaken, waarvan de berechting niet aan de vrederechter was opgedragen.²¹ De zitting was op 21 oktober 1829. Op 28 oktober 1829 werd in een openbare zitting het vonnis uitgesproken. De rechtbank achtte de pachter alleen aansprakelijk voor de brand en de schade in het door hem gepachte deel van de grote schuur [deel B en C], niet voor het deel dat Van Panhuys in gebruik had [deel A]. Vervolgens werden door de rechtbank drie deskundigen benoemd ter taxatie van de schade: Quadvlieg [burgemeester van Valkenburg], Vandewijer [bouwmeester te Meerssen] en Berghems [landmeter op de Bergerstraat].²²

Noch Van Panhuys noch de voormalige pachter waren tevreden met dit vonnis. Van Panhuys voelde zich tekort gedaan. Hij vond dat de pachter óók aansprakelijk moest worden gesteld voor de schade in het andere deel van de schuur [deel A] en dat dus ook die schade door hem moest worden vergoed. De pachter daarentegen was van mening dat

Van Panhuys niet had bewezen dat hij de schuld was van de brand. Bijgevolg was het onterecht dat hij aansprakelijk werd gesteld voor de brand in het door hem gepachte deel van de schuur. Bovendien was niet duidelijk in welke deel van de grote schuur de brand was ontstaan. Beiden gingen derhalve in beroep bij het Hoge Gerechtshof te Luik. De uitspraak liet echter lang op zich wachten. Deze kwam pas op 29 mei 1837. Noch voor Van Panhuys, noch voor de pachter haalde dit beroep echter iets uit. Het Hoge Gerechtshof te Luik bevestigde in grote lijnen het bestaande vonnis.

Slot

De grote schuur is nadien weer hersteld. Wanneer dat precies gebeurde is onbekend. Het meest aannemelijk is dat er kort na de fatale brand mee is begonnen. De schuur was namelijk onmisbaar, zowel voor de opslag van veldvruchten als voor de stalling van vee. Bij het herstel is de architectuur van vóór de brand in grote lijnen gehandhaafd. Het meest opvallende verschil is dat beide helften, het deel van Van Panhuys en het deel van de pachter, in het vervolg werden gescheiden door een brandwerende muur. Van Panhuys had dus lering getrokken uit het ongeluk. Bij de huidige schuur is het deel D, beschreven als 'afbehang of remise', niet meer aanwezig ofschoon dit deel door de brand niet werd aangetast. Wanneer dit deel is afgebroken, bij de wederopbouw van de schuur of later, is niet bekend.

Noten:

1. 'Bijgebouwen Swalmens kasteel in lichterlaaie', in: *Limburgs Dagblad*, 15 november 2000; 'Kasteel gespaard bijgebouwen in as', in: *Limburgs Dagblad*, 16 november 2000.
2. Deze tabel is niet volledig maar geeft slechts een indruk van kasteelbranden in Limburg.
3. J.T.H. DE WIN, 'Kastelen' in *Limburg* [Hoensbroek 1978], 71,74,78,80,81,90,109.

4. W. HUPPERETZ, 'De materiële wooncultuur van het kasteel: indeling, inrichting, huisraad en kleding', in: W.M.H. HUPPERETZ, J.H.M.M. VAN HALL, E.M. KLOEK EN L.M.H. WESSELS [réd.], *Middeleeuwse Kastelen in Limburg: verschijningsvormen van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* [Venlo 1996], 184,185.
5. H.J.H. SCHURGERS, J.G.M. NOTTEN, L.G.W.N. PLUY-

MAEKERS, *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem* [Valkenburg 1979], 173.

6. W. HUPPERETZ, 'De materiële wooncultuur van het kasteel', 185.

7. J.M. VAN DE VENNE, J.TH.H. DE WIN, P.A.H.M. PEETERS, *Geschiedenis van Hoensbroek* [Hoensbroek 1967], 159, 160.

8. GA Heerlen, Archief adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Pachtcontract d.d. 30 november 1822 gesloten bij notaris Johan Willem Daniël Smeets te Heerlen.

9. H.J.H. SCHURGERS, J.G.M. NOTTEN, L.G.W.N. PLUYMAEKERS, *Geschiedenis van Valkenburg-Houthem* [Valkenburg 1979], 173; A. BLOK, *De Bokkerijders, Roversbenden en Geheime Genootschappen in de Landen van Overmaas* [1730-1774] [Amsterdam 1991], 213-214.

10. H. VAN BARNEVELD, *Inleiding tot de Algemene Assurantiëkennis* [’s-Gravenhage 1970], 54-60.

11. H. VAN BARNEVELD, *Algemene Assurantiëkennis*, 56.

12. W.A. BACHIENNE, *Beschrijving der Vereenigde Nederlanden* [Amsterdam/Utrecht 1789], 1047.

13. F.M. GERARDS, 'De aankoop en restauratie van kasteel Haeren in Voerendaal door mr. W.H. van Panhuys', in: *LvH* 48 [1998], 126, 127.

14. ARA Den Haag, De archieven van de familie Van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr: 528 ['Stukken betreffende een proces gevoerd door Johan Cornelis van Panhuys contra zijn voormalige pachter Jan L. Fouragie wegens door hem geleden schade door een brand in de schuur van het huis Haeren, 1829-1837'].

15. ARA Den Haag, De archieven van de familie Van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr: 528, in deze map met name het stuk 'Getuygen gehoord door de Regter van Instructie nopens den brandt ontstaan in de schuure van den Huysen Haeren den 25 December 1826'.

16. Deze schets bevindt zich eveneens bij de in noot 14 vermelde stukken.

17. TH. NIJPELS, *Vergelijkend overzicht van de oude maten van het département Neder-Maas met de nieuwe* [vergelijkingstabellen 1807] [Maastricht 1999].

18. ARA Den Haag, De archieven van de familie Van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr: 528, het schaderapport heeft als titel 'Provincie Limburg. Gemeente Voerendaal. Controle Heerlen. Dienstjaar 1826'.

19. GA Heerlen, Archief Adellijk leengoed Haeren te Voerendaal, Pachtcontract d.d. 30 september 1828 gesloten bij notaris Hendrik Nierstrasz te Maastricht.

20. RAL, H. HARDENBERG, Inventaris van de archieven der rechtscolleges, alleensprekende rechters en rechterlijke ambtenaren, van 1794 tot 1841, gefungeerd hebbende op het grondgebied van de tegenwoordige Nederlandsche provincie Limburg, 22-30.

21. RAL, H. HARDENBERG, 12-19.

22. ARA Den Haag, De archieven van de familie Van Panhuys 1566-1922 en aanverwante families, inv.nr: 528, in deze map bevinden zich de dagvaardingen en de verschillende vonnissen; zie ook: RAL, H. HARDENBERG, Nieuw-rechterlijke archieven, inv.nr: 612, 2202 en 2207.

De verdeling van de lasten in de Landen van Overmaze Gewone en buitengewone bede

H. GARRITZEN

In de vorige aflevering van ons tijdschrift schetste Hans Garritzen een beeld van de verschillende ambtsdragers van het Land van Valkenburg en de hoofdschepenbank Heerlen. Vrijwel al deze ambtsdragers waren betrokken bij de toekenning, verdeling en collecte der belastingen in deze streken.

In deze bijdrage gaat de auteur nader in op de met de belastingheffing gemoeide bedragen. Hoe hoog waren die geldsommen en hoe waren ze samengesteld? Gingen ze allemaal naar Den Haag of werden ze hier ook weer uitgegeven? Hoe ging de inzameling van de belastinggelden in zijn werk?

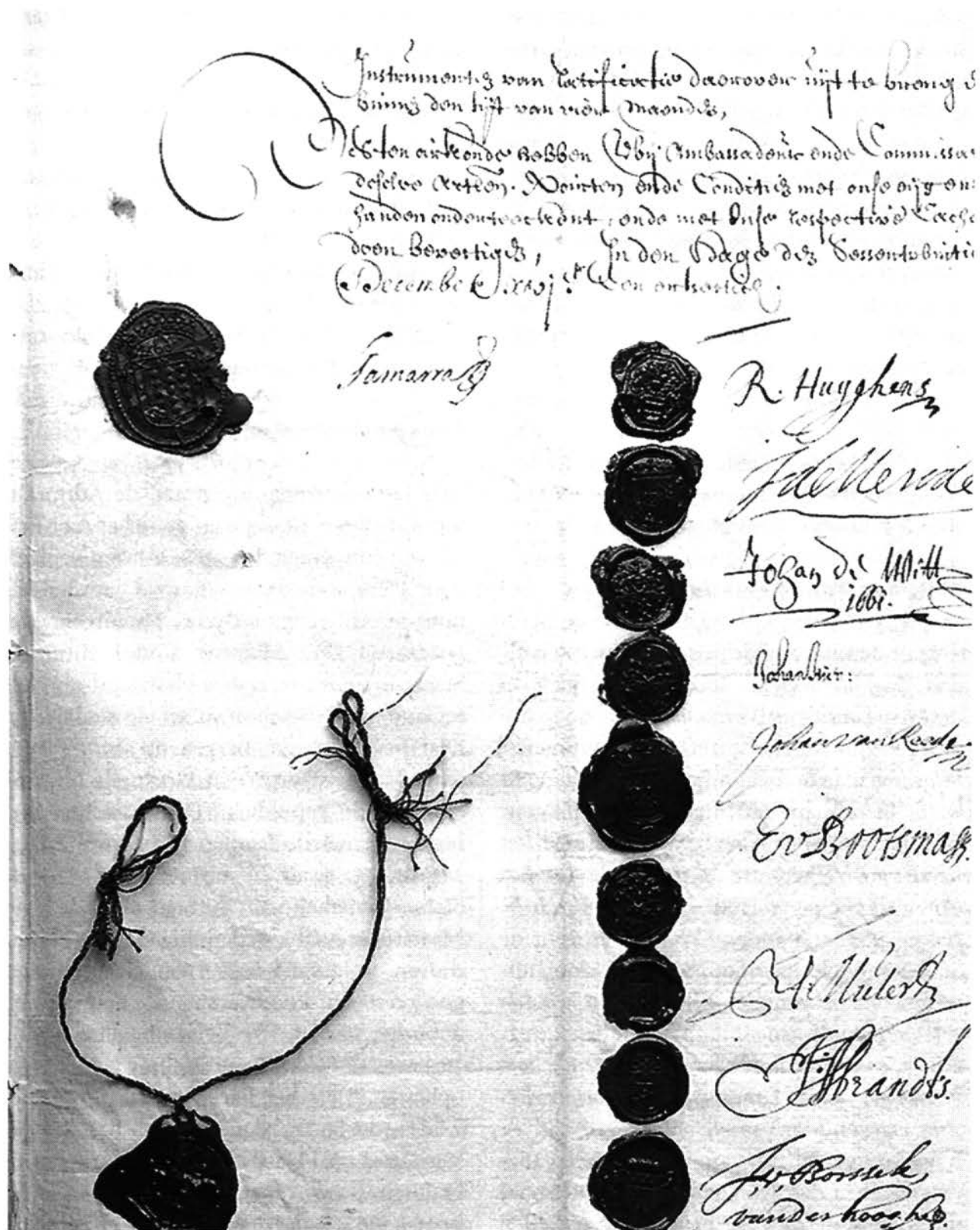
In de reglementen voor de drie Landen van Overmaze van 15 oktober 1663 werd door de Staten-Generaal de definitieve bede in totaal vastgesteld op *f*50.000, *f*31.200 voor het Land van Valkenburg, *f*8.000 voor het Land van Dalhem en *f*10.800 voor het Land van 's-Hertogenrade.

De bede van *f*50.000 lag van 1663 tot 1785 vast, ook de verdeling over de drie Landen bleef precies hetzelfde. In 1785 zorgde het verdrag van Fontainebleau voor enkele grenscorrecties en kwam het Staatse Land van Dalhem in Oostenrijkse handen. De totale bede werd toen vastgesteld op *f*46.000, waarvan het Land van Valkenburg *f*34.400 moest betalen en het Land van 's-Hertogenrade *f*11.600.¹ De gefixeerde bede stak schril af tegenover de bede ten tijde van de Spaanse overheersing vóór de periode 1632/1661. In die tijd kwamen de Statenvergaderingen van elk der drie Landen bij elkaar om over de hoogte en voorwaarden met betrekking tot de bedetoekenning te

vergaderen en was de bede een pressiemiddel. Onder Staatse overheersing was de bede een vastgestelde belasting geworden die geen politieke speelruimte bood. De Statenvergaderingen stonden buitenspel en konden enkel de bede verdelen binnen hun eigen territorium en banken.² Voor de Spaanse [later Oostenrijkse] Landen van Overmaze bleef de oude gang van zaken gehandhaafd, op het bedebedrag na. Na 1663 moesten de Spaans-Oostenrijkse delen van Overmaze in totaal *f*20.571,43 opbrengen, precies de helft van de oorspronkelijke bede.³

Gewone bede

Het is verwonderlijk dat 122 jaar lang de totale bede van de Landen van Overmaze niet is veranderd. Inflatie, economische groei of de economische achterstelling door de Staten-Generaal/Raad van State van de Landen van Overmaze [het was en bleef een Generaliteitsland] hadden de bede zeker

Handtekeningen onder het Partagetraktaat van 1661. Aan de linkerkant die van de Spaanse ambassadeur Gamarra en aan de rechterkant die van de vertegenwoordigers van de Republiek.

kunnen doen stijgen, maar dit gebeurde niet. Dit betekende echter niet dat er in deze periode geen pogingen werden ondernomen om de bede te verhogen.

In 1790 vraagt de personele commissie van

het financieuzen aan de Staten-Generaal '... om te overwegen welke Lasten het zij de 20ste, 40ste en 80ste Penningen of anderen, boven de Bede die reeds gevorderd word, binnen de Landen van Overmaaze [...] in dat

quartier te introduceeren'.⁴ De commissie stelde ook dat de drie Landen niet in evenwichtigheid met de andere Generaliteitslanden getaxeerd werden, alhoewel de reglementen van 15 oktober 1663 zeker extra belastingen toestonden.⁵ Deze extra belastingen konden de Landen zeker opbrengen, zo meende de commissie, aangezien het Overmase gebied een lange periode van vrede had gekend en de schulden uit 1748, die het gevolg waren van de Oostenrijkse Successieoorlog, had afbetaald.⁶

Een verhoging van de bede of extra kosten voor de drie Landen van Overmase zoals hierboven voorgesteld, werd echter nooit doorgevoerd. De Franse invasie van 1794 gooide hier roet in het eten.

Buitengewone belasting

Naast de vastgestelde bede van f31.200 hielden de Staten-Generaal in het *'Reglement over het Landt van Valckenburgh'* van 15 oktober 1663 ook het voorrecht *'extraordinarise belastingen'* te heffen, indien dit nodig geacht werd. In principe mochten enkel de Staten-Generaal buitengewone belastingen over het Land van Valkenburg [alsmede de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade] uitschrijven en niemand anders. Werden er door de Staten-vergadering niet-geautoriseerde buitengewone belastingen geheven, dan konden eerstgenoemde een straf opleggen van *'...royeringe, ende twee dobbele restitutie, ten behoeve van het voorsz. Landt, van alle geene andersints extraordinaris soude omgeslagen zijn...'*⁷ Enige mogelijkheid van de Statenvergadering van een der drie Landen van Overmase om toch buitengewone belastingen te heffen was in het geval van oorlog, indien er dan door het krijgsgeweld geen mogelijkheid was de Staten-Generaal op de hoogte te stellen.⁸

De drie Landen van Overmase kregen na het Partageverdrag van 1661 en de reglementen over de respectievelijke Landen al snel te maken met enkele buitengewone belastingen van in totaal ongeveer f11.000, die tot aan

1794 continu geheven werden naast de vaste jaarlijkse bede van f50.000.

Dit waren:

- f1.000 aan zogeheten *'redemptiepenningen'* aan de Admiraliteit
- f666 en 7 stuivers of f1.000 [een bedrag ter ondersteuning van de Gereformeerde Latijnse School te Maastricht]
- f7.450 aan *'donatieven'* voor enkele officieren te Maastricht en
- f1.700 aan *'tractementen'* voor enkele ambtenaren der drie Landen

Redemptiepenningen

De redemptiepenningen aan de Admiraliteit waren een afkopsom voor het niet heffen van convoien, licenten, last- en veijlgelden. Deze moeten beschouwd worden als douanerechten voor de in- en uitvoer van goederen. Dit gebeurde onder meer in Staats-Brabant, waar het platteland als buitenland werd beschouwd en de steden van Den Bosch, Breda, Bergen op Zoom, Willemstad, Steenberg en Grave als binnenland van de Republiek.⁹ Dit was echter niet het geval met de Landen van Overmase en Maastricht, waar al bij resolutie van de Staten-Generaal van 31 mei 1649 de stad Maastricht en alle steden die hiermee handeldreven, vrijgesteld waren van licenten over goederen en koopwaren uit neutrale en naburige streken. De Eerste Engelse oorlog [1652-1654] deed deze vrijstelling echter weer opheffen.¹⁰ Na het Partageverdrag van 1661 wilden de Staten-Generaal het handelsverkeer rondom Maastricht weer stimuleren en besloten daarom met de resolutie van 10 februari 1662 *'...dat het Overmaasch comptoir der Convoien en Licenten en van de Last en Veijlgelden zal worden geamoveert en gemortificeert'*.¹¹ Men moest enkel betalen als men uit Habsburgse gebieden kwam met goederen of dieren, iets wat blijkt uit voorgaande resolutie [neutrale en andere Staatse gebieden waren vrijgesteld] en een herhaling en verduidelijking van de regels in een plakkaat

van de Staten-Generaal van 23 februari 1664. Ook de Duitse gewesten en *'eenige delen van Vranckrijck'* waren vrijgesteld.¹² Niet vrijgestelde personen betaalden voor een kar met een paard een halve rijksdaalder, met twee paarden een rijksdaalder, drie of meer paarden vier gulden en voor elk varken of schaap een halve stuiver.¹³

Het bedrag dat als redemptiepenningen betaald moest worden was in totaal *f*3.000, waarvan *f*2.000 voor Maastricht en *f*1.000 voor de Landen van Overmaze. Het Land van Valkenburg droeg hier *f*620 aan bij, de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade respectievelijk *f*170 en *f*210.¹⁴

Ondersteuning van de Gereformeerde Latijnse School te Maastricht

In 1652 werd door de Staten-Generaal bij resolutie van 6 februari besloten om de Latijnse School te Maastricht opnieuw in gebruik te nemen en in ere te herstellen. De Landen van Overmaze zouden hier *f*1.000 aan moeten bijdragen. De betaling hiervan geschiedde echter niet correct en al in 1665 meldde de toenmalige Ontvanger-Generaal der drie Landen, Pesters, dat al vijf jaar geen geld voor de Latijnse School was ontvangen en de Statenvergaderingen van elk der drie Landen dreigden de som in het vervolg [ook] niet te betalen.¹⁵

De betalingen verwaterden en in 1680 vroegen de curatoren van de Gereformeerde Latijnse School aan de Staten-Generaal opnieuw *'...eenige middelen tot onderhoud van de drie meesters, alsmede tot inkoop of provisioneele huringe van een schoolhuis'*.¹⁶ De Staten-Generaal zeiden *f*2.000 toe: *f*1.000 van Maastricht en *f*1.000 van de Landen van Overmaze. Dit bedrag werd naderhand verminderd voor de Landen van Overmaze tot *f*666 en 7 stuivers, blijkend uit een klacht van de curatoren van de Latijnse School uit 1715 over het niet betalen van het bedrag door de drie Landen.

In 1716 werd het bedrag wederom op

*f*1.000 gesteld om vervolgens weer te dalen naar *f*666 en 7 stuivers. Van 1731 tot en met 1735 was het nog eenmaal *f*1.000 om vervolgens permanent op *f*666 en 7 stuivers te blijven. Dit betekende *f*333 en 3 stuivers en 2 oort te betalen door het Land van Valkenburg, *f*166 plus 11 stuivers en 3 oort door ieder van de Landen van Dalhem en 's-Hertogenrade.¹⁷

Donatieven

De betaling van de zogeheten donatieven aan de [hoofd-]officieren te Maastricht begon omstreeks 1632, kort na de eerste inname van de Landen van Overmaze en Maastricht door Staatse troepen. Deze betaling was niets meer en niets minder dan een afkoopsom die de drie Landen van Overmaze betaalden tegen het begaan van *'buitensporigheden'* door soldaten in hun gebied. Na het sluiten van het Partagetractaat bleef deze betaling doorgaan, ook al was de oorspronkelijk functie verdwenen. In totaal werd er *f*7.450 door de Landen van Overmaze betaald. Hiervan waren *f*5.000 bestemd voor de Gouverneur, *f*250 voor de secretaris van de Gouverneur, *f*1.500 voor de Commandant van de troepen te Maastricht, *f*500 voor de Grootmajoor en *f*200 voor de Onder-Majoor. Het Land van Valkenburg nam *f*3.750 voor zijn rekening; beide andere Landen elk *f*1.862 gulden en 10 stuivers.¹⁸

Tractementen

De tractementen waren de vergoedingen voor enkele ambtenaren die voor de drie Landen gezamenlijk werkten. De Ontvanger-Generaal der beden ontving *f*300, de Landsadvocaat kreeg *f*300, de Agent te Den Haag en de Geneesheer des Lands respectievelijk *f*800 en *f*300. Van het totaalbedrag van *f*1.700 betaalde het Land van Valkenburg *f*855. De lonen van de ambtenaren van elk der afzonderlijke Landen werden vastgesteld in een resolutie van de Staten-Generaal van

8 maart 1666 en kwamen voor rekening van elk Land afzonderlijk.¹⁹

Incidentele belastingen

*'De Landen van Overmaze hebben veel werks om deeze Bede op te brengen. Het doortrekken van 't Krijgsvolk, in tijden van Oorlog, de zwaare brandschattingen aan vijandlijke Partijen betaald, en verscheiden andere Lasten hebben deeze Landen t' eenemaal uitgeput. Hier bij komen de Intresten van groote geldsommen, in oorlogstijden, opgenomen, waar door deeze Landen zo zeer gedrukt worden, dat zij, onaangezien de ernstige poogingen, welken men 'er toe aanwendt, niet wel op hun verhaal schijnen te kunnen komen'.*²⁰

De strategische ligging van de Landen van Overmaze bij enkele belangrijke routes [onder andere van Keulen naar de kust] en steden [Aken, Luik en natuurlijk Maastricht] zorgden ervoor dat de drie Landen vaak te maken kregen met bezettingen en doortrekkende troepen. Na het Partageverdrag werden de Landen driemaal bezet door Frankrijk [1672-1679, 1703, 1747-1748] en meerdere malen trokken troepen door de Landen van Overmaze [onder andere 1689-1679 tijdens de Negenjarige oorlog en in 1713, na de Vrede van Utrecht]. Deze gebeurtenissen brachten veel ellende van vernielingen, plunderingen en inkwartierungen met zich mee. Ook op financieel gebied zorgde dit voor grote moeilijkheden, naast de brandschattingen aan de bezettende en doortrekkende troepen moesten de drie Landen ook buitengewone oorlogsbelastingen betalen aan de Staten-Generaal. De vorm van oorlogsbelasting kon per gebeurtenis verschillen, maar drukte immer zwaar op de toch al door ellende getroffen Landen.

Tijdens de Negenjarige oorlog moesten de Landen van Overmaze de grote troepenconcentraties rondom Maastricht van proviand en paardenvoer voorzien. De gezamenlijke Landsvergaderingen vroegen in 1694 aan de Staten-Generaal om ontheffing hiervan en

verzochten om de troepen te fourageren uit de stadsmagazijnen van Maastricht. Na het einde van de oogstmaanden konden de drie Landen de gevraagde bevoorrading niet meer opbrengen. Ook vroegen de Landsvergaderingen korting op de bede en voorlopig uitstel van de inning hiervan.²¹

Na de bezetting van 1747-'48 door Frankrijk moesten de drie Landen, tot goedmaking der kosten van de Republiek, maar liefst f700.000 aan buitengewone belasting betalen, te voldoen binnen vijf jaar. Hiervan kwam f436.800 ten laste van het Land van Valkenburg, f112.000 van het Land van Dalhem en f151.200 van het Land van 's-Hertogenrade.²²

Dergelijke kosten verarmden de Landen ernstig, wat blijkt uit de vele klachten over de hoogte van de bede en bede-verminderingaanvragen van de Statenvergaderingen der drie Landen aan de Staten-Generaal.

Vermindering en kwijtschelding der gewone, buitengewone en incidentele belastingen

De vaste bede en de buitengewone belasting waren vaak zeer moeilijk op te brengen voor de Landen van Overmaze en verzoeken tot [tijdelijke] ontheffing van de [buitengewone] bedeheffing werden met regelmaat naar de Staten-Generaal en Raad van State gestuurd. De besluiten tot belastingvermindering of kwijtschelding konden enkel gegeven worden via een resolutie door de Staten-Generaal. Deze resolutie machtigde de Raad van State om de belastingvermindering of kwijtschelding uit te voeren. De Raad van State mocht dit niet op eigen gezag besluiten.²³ De besluiten van de Staten-Generaal konden flink verschillen. Zo werd op het verzoek van de gezamenlijke Statenvergaderingen uit 1694 gereageerd met een vrijstelling van fourage, maar niet met korting op de bede. In 1696 [ondanks positief advies van de Raad van State om de donatieven af te schaffen] en 1716 werd wederom herzienin-

gen van de bede geweigerd. Daarentegen werd in 1725 een vermindering van f20.000 toegestaan op de gewone bede, naast een tijdelijke korting van in totaal f50.000 over een periode van vier jaar. Niet de krijgsschade maar agrarische malaise, veroorzaakt door onder andere misoogsten en veepest, was de reden hiervan.²⁴

Aflossingen

Ondanks de verminderingen en kwijtscheldingen door de Staten-Generaal moesten de banken van de Landen Van Overmaze vaak leningen afsluiten tegen een hoge rente om allerlei kosten met betrekking tot de krijgs-handelingen het hoofd te bieden, zijnde het betalen van een brandschatting of bede of het herstellen van vernielingen. Deze leningen en bijbehorende aflossingen drukten zwaar op de banken. In 1695, bij het plakkaat van 31 oktober, hadden de Staten-Generaal gewaarschuwd tegen het opnemen van leningen met hoge rentes. De Statenvergaderingen van de Landen van Overmaze wisten hun handen echter in onschuld met een memorie van 17 maart 1696, dat *'...het opnemen van capitaalen tegens zwaare interesten, en met het omslaen van zwaare lasten over de gronden der in- en afgezetenen, geene relatie kan hebben tot de administratie der Landen van Overmaze, daar de voors. Abuizen niet gevonden worden, noch gevonden kunnen worden...'*²⁵ Officieel geen leningen zonder toestemming van de Staten-Generaal mochten worden opgenomen.²⁶

Dat er wel degelijk leningen werden opgenomen blijkt op 5 december 1731 toen de Staten-Generaal besloten om, na een verzoek van de bank Olne in het Land van Dalhem, tegen een rentepercentage van drie procent *'...zo veele penningen als zij nodig zullen hebben om de capitalen tot haeren laste lopende tegen hooger interest [...] af te lossen...'* op voorwaarde dat de eerdere, veel hoger belaste schulden binnen een jaar met de drie-procentsregeling zouden worden afgelost.

Getralied venster in de oostelijke muur van de Schelmentoren. Deze deed dienst als zetel van de schepenbank en gevangenis. De kerkers lagen eerst onder het gebouw, later werden ook bovenin de toren 'cellen' gemaakt.

Stadsarchief Heerlen, fotocol. nr. 569

Misoogsten en veepest in de 18de eeuw bracht velen tot de bedelstaf.

Verder zou er per bank een fonds moeten komen ter aflossing van de schulden, dit alles waarschijnlijk in de veronderstelling dat banken met een “gezonde” financiële huishouding beter in staat waren hun bedes te betalen.²⁷

Wanbetalers

De belastingen binnen een bank werden hoofdelijk geïnd, dat wil zeggen dat iedere belastingplichtige of belastbare inwoner van

de bank een op de banksvergadering vastgesteld bedrag diende te betalen. Bij een tekort op de banksbelasting [inclusief bede] konden dus personen hoofdelijk aanspreken en de achterstallige betalingen alsnog [indien mogelijk] incasseren. Dit alles was gebonden aan regels, vastgelegd in de ordonnantie van 31 juli 1656 van de Staten-Generaal. Hierin wordt bepaald dat de banksbelasting per kwartaal betaald dient te worden [en niet maandelijks]. Werden deze betalingen niet verricht, dan diende de schatbeurder door

het ophangen van een schriftelijke sommatie de schuldenaar te sommeren binnen veertien dagen te betalen. Na deze periode was nogmaals uitstel mogelijk van tweemaal acht dagen, mondeling over te brengen door de schatbeurder. Was hierna nog geen betaling geschied, dan mocht de deurwaarder, samen met een assistent, het bezit [huis/hoeve] van de schuldenaar drie dagen lang 'bezetten' om daarna tot verkoop van de inboedel over te gaan. De inboedel kon binnen drie dagen na verkoop alsnog teruggekocht worden door de schuldenaar. Waren de schulden hiermee niet afgelost, dan kon het onroerende goed van de schuldenaar, na drie afroepen met elk veertien dagen tussentijd, verkocht worden. Blevten hierna nog schulden over, dan mocht de schuldenaar in hechtenis

genomen worden totdat de schulden betaald waren. Dit alles inclusief betaling van 'logies en ontbijt' van de gevangenis. De uitvoerenden ontvingen voor het sommeren van de schuldenaar 2 schellingen [= 12 stuivers] per dag, voor de verkoop 4 schellingen [= 1 gulden en 4 stuivers]. Een assistent kreeg 2 schellingen per dag, dit alles voor rekening van de schuldenaar.²⁸

In het geval een groot deel van een dorp niet in staat of, zoals in 1728 te Gulpen, onwillig was de bede op te brengen, werd er per geval een aparte beslissing genomen door de Staten-Generaal.²⁹

In de volgende aflevering zal de auteur ingaan op de inning van de bede, de rol van de schatheffer en de 'bevrijdingsbelasting' van 1748-1749.

Noten:

1. A.L. PÉLERIN, 'Beschrijvingen van het staatsland van Overmaze in 't generaal, en van het Land van Valkenburg in 't bijzonder, met betrekking tot deszelfs regeering en politique toestand', in: *Annales de la Société Historique et Archeologique à Maestricht* 1 [1854/1855], 42.
2. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 23, 32.
3. *Nederland in vroeger tijd: 18e eeuwse beschrijving van steden en dorpen in Nederland*, 13 'Brabant en Limburg', [Zaltbommel 1966, eerste druk Amsterdam 1751], 375.
4. Memorie houdende het generaal rapport van de personele commissie van het Financie-wezen [...1790], 81.
5. Memorie Financie-wezen, 80.
6. Ibidem.
7. C. CAU, *Groot plaacet-boeck, vervattende de placaten, ordonnantien van de Hoogh-Mog: Heeren Staten-Generaal der Verenighde Nederlanden, ende vande Ed: Groot Mog: Heeren Staten van Hollandt ende West-Vrieslandt, mitsgaders van de ed: Mog: Heeren Staten van Zeelandt* [Den Haag 1664], 3094.
8. Ibidem.
9. F. VAN BERNE, *Belastingheffing in Staats- en Bataafs-Brabant 1730-1806* [Nijmegen 1993], 8.
10. C.J. LUZAC, *De Landen van Overmaze, inzonderheid sedert 1662* [Leiden 1888], 117.
11. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 39.
12. CAU, *Placaet-boeck*, 2799-2802, 3141-3146.

13. Ibidem, 2799-2802.
14. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 40.
15. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 118-119.
16. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 40.
17. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 40-41; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 119-120.
18. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 41; LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 119-120.
19. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 122-123.
20. *Hedendaagse historie, of tegenwoordige staat van alle volkeren: dl. XII Vervolgende de beschrijving der Vereenigde Nederlanden, en vervattende byzonderlyk die der Generaliteits landen, Staats Brabant, Staats Land van Overmaaze, Staats Vlaanderen en Staat Opper-Gelderland met den staat der bezetting in de Barriere-plaatsen enz. Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden* dl. II [Amsterdam 1751], 376.
21. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 121-122.
22. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 129-130; PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 42-43.
23. VAN BERNE, *Belastingheffing Brabant*, 6.
24. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 130, 132-133.
25. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 33.
26. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 35.
27. PÉLERIN, 'Beschrijvingen', 77-78.
28. CAU, *Placaet-boeck*, 1137-1140; 'De verdeling van geld in 1750', in: *Msg* 11 [1881], 604.
29. LUZAC, *De Landen van Overmaze*, 135-136.

Mijnstempels

BOEKBESPREKING DOOR SERVIE BROERS

Mijnstempels. Mijnwerkerscultuur in Limburg: lokale gevolgen van industrialisering en deïndustrialisering

Door Sophie Bouwens
Rijksuniversiteit Utrecht, eindscriptie Algemene
Sociale Wetenschappen, 2000

Deze scriptie beschrijft nauwkeurig hoe de mijnwerkerscultuur er in Lauradorp uitzag, nu een deel van de gemeente Landgraaf. Lauradorp is in deze scriptie als microkosmos beschouwd, die bekeken wordt tegen de achtergrond van de opkomst, bloei en neergang van de mijnen en de gevolgen die dat had voor de bewoners van deze wijk en hun cultuur tot de huidige dag. De wijk was gebouwd in opdracht van het particuliere mijnbouwbedrijf Laura en Vereeniging, exploitant van de twee steenkolenmijnen Laura en Julia, voor zijn mijnwerkers. Bij het onderzoek is gekozen voor de historisch-antropologische methode.

De mijnwerkerscultuur is opgevat als 'een historisch proces waarin groepen mensen in interactie met hun omgeving voortdurend vormen creëren en ontwikkelen, waardoor zij in staat zijn zichzelf te begrijpen en betekenis te geven aan hun bestaan.' [p. 4] Werk is volgens de auteur niet alleen inkomen verwerven, maar heeft ook te maken met 'de sociale en culturele crux waar hele leefwijzen omheen ontstaan en bestaan.' Zij zet zich daarmee af tegen het werk van W. Kusters en J. Perry, *Versteende wouden. Mijnwerkers in woord en beeld* [Amsterdam 1999] die de cultuur van de mijnwerkers vooral in haar verschijningsvorm [muziek, beeldende kunst,

gebruiken] beschouwden en betogen dat de Nederlandse mijnwerkers geen eigen cultuur ontwikkelden maar een 'invented tradition', een bedachte traditie, opgedrongen kregen en tot de hunne maakten.

Een tweede stelling die Bouwens geeft is dat de mijnsluitingen de eerste tekenen zijn van de deïndustrialisering van Nederland, die volgens haar in 1963 is ingezet, maar nog niet als zodanig herkend werd en wordt. Bij haar onderzoek heeft ze literatuur- en archiefonderzoek verricht, interviews gehouden met diverse personen zoals de pastoor, directeur van de basisschool en buurtwerkers in Lauradorp en veertien [oud]mijnwerkers en mijnwerkersvrouwen die geboren zijn tussen 1920 en 1940.

De scriptie bestaat uit twee delen. De eerste twee hoofdstukken [p. 13-82] beschrijven het bedrijf Laura en Vereeniging en de mijnwerkers en hun cultuur vóór de mijnsluitingen. In de laatste drie hoofdstukken [p. 83-146] worden de gevolgen van de mijnsluiting, herstructurering en de lotgevallen van de mijnwerkers en de neergang van hun cultuur beschreven.

De grote lijn van de mijnbouw in Zuid-Limburg is vooral aan de hand van bestaande literatuur adequaat beschreven. Op details wordt wel eens een foutje gemaakt [de Staatsmijn Hendrik lag in Brunssum en niet in Treebeek [p. 7], de lange geschiedenis van de Domaniale Mijn wordt ontkend als Bouwens de kapitalistische, grootschalige mijnbouw in 1899 laat starten [p.13]], het totale beeld is helder, compleet en makkelijk leesbaar weergegeven.

Tal van thema's worden behandeld. Klas-

Overzicht van de mijnen in Egelshoven. Op de voorgrond ligt de mijn Laura, op de achtergrond in het midden de mijn Julia. Links in het midden zijn nog de restanten te zien van de bruinkoolgroeve Herman [1951].

Stadsarchief Heerlen, fotocoll. nr. 22189

sieke vooroordelen [zoals ‘de kerk hield de mensen dom, de mijn hield ze arm’] komen aan de orde, maar ook nieuwe inzichten. De historische aanpak waarbij mensen in hun context geplaatst worden en via antropologische modellen [met name het model van Bulmer voor ideaaltypen van beroepsgeenschappen] in hun handelen en denken verklaard, maakt een overtuigende indruk. Het verhaal maakt duidelijk waarom de mijnwerkers door hun omgeving en zichzelf als arbeiders werden beschouwd, maar objectief behoorden zij tot de middenklasse. Het verduidelijkt hoe de mechanismen werkten waarmee de scherpe scheiding tussen mijnwerkers en mijnbeambten in stand werd gehouden, of hoe de geringe strijdbaarheid van de mijnwerkers en hun vakbonden verklaarbaar is.

De ‘katholiciteit’ van de mijnwerkers werd onderzocht. Volgens Bouwens is er een duidelijk verschil te merken tussen het conformeren aan wat de kerk en wat de samenleving wenselijk gedrag vonden in de buitenwereld. Tegelijk spreidden de mijnwerkers in de privésfeer duidelijk een ‘Eigensinn’ tentoon [p. 52-60]. Ook het grote belang dat de mijnwerkersgezinnen aan privacy hechtten wordt duidelijk. Het uit zich bij de mijnwerkers in Lauradorp in het wel samen in de zomer ‘op het stoepje zitten’, volop actief zijn in verenigingen en burenhulp, maar tegelijk de eigen woning van de buitenwereld afschermen.

De verburgerlijking van de mijnwerkers die inzet vanaf de jaren dertig door een ‘beschavingsoffensief’, is objectief meetbaar aan zaken als afname van het kindertal, maar even-

goed aan de gewijzigde opvattingen van de mensen zelf. Deze verburgerlijking wordt goed onderbouwd met argumenten.

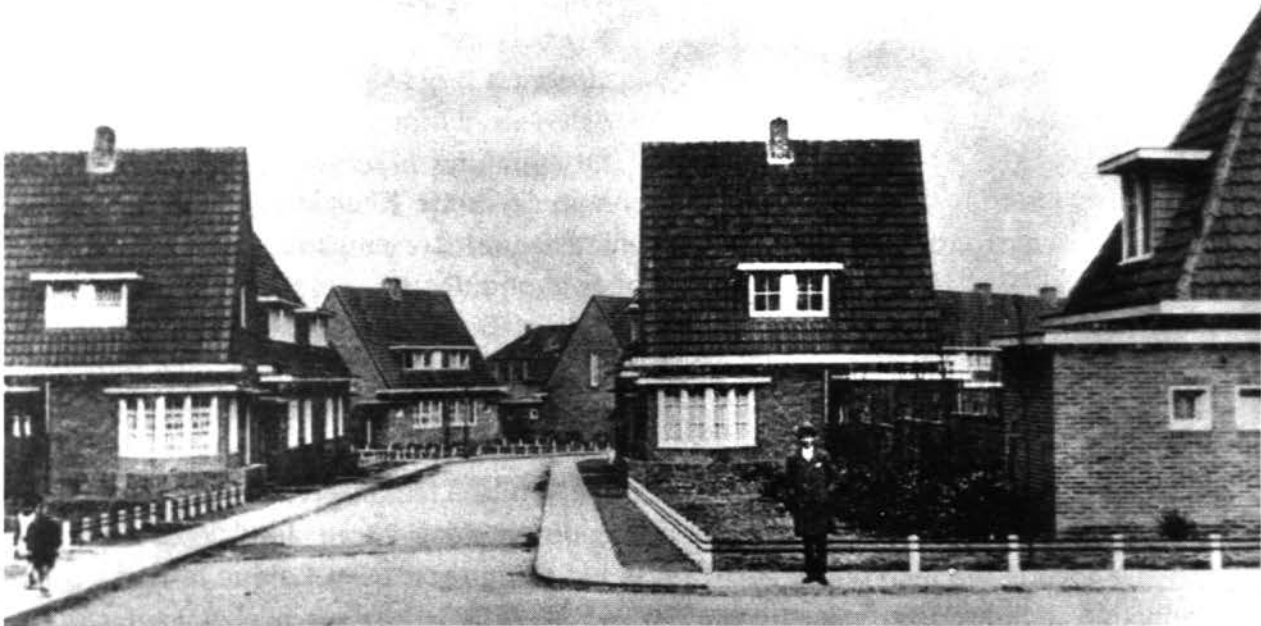
Ook de invloed van het werk op denken en doen van de mijnwerkers wordt helder geschetst. Tot de jaren dertig hadden de mijnwerkers een lage status, daarna steeg die behoorlijk omdat na de Tweede Wereldoorlog de mijnwerker een belangrijke rol speelde in de wederopbouw. Hij kreeg een comfortabeler bestaan door de verregaande mechanisatie van het werk en de veel betere betaling en secundaire arbeidsvoorwaarden. Daardoor veranderde ook de wijze waarop de mijnwerkers zichzelf beschouwden. De trots van de mijnwerkers was volgens Bouwens gebaseerd op een tegenreactie op de algemene negatieve opinie [vooral voor de oorlog], de zware fysieke eisen van het gevaarlijke werk waarbij de mannen op elkaar moesten kunnen vertrouwen, omdat anders een [dodelijk] ongeluk onvermijdelijk was, solidariteit en beroepstrots [p. 29-31].

Het tweede deel geeft een schets van de mijnsluiting en de redenen daarvoor. Dat met dit proces het begin van de deïndustrialisering van Nederland inzet, wordt zeer aannemelijk gemaakt. Dat men destijds nog niet begreep dat dit het geval was en aanvankelijk probeerde in Zuid-Limburg nieuwe, vervangende industrieën te vestigen, kan men achteraf betreuren, maar de beleidsmakers van toen dit te verwijten gaat net iets te ver. Grote structurele veranderingen als de omschakeling van een industriële naar een post-industriële samenleving kondigen zich niet meteen duidelijk aan, het is een proces dat pas in de tijd zichtbaar wordt.

De in Nederland gekozen weg van de mijnsluitingen ziet de auteur als juist en onvermijdelijk, waarbij men op tijd ingegrepen heeft. De voorzitter van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, Frans Dohmen, was al eind jaren vijftig ervan overtuigd dat de mijnbouw in Nederland een aflopende zaak was. Dat in de jaren zeventig de wereld door een economische crisis getrof-

fen werd en de herstructurering van de Mijnstreek anders verliep dan gepland, waardoor de individuele mens soms ernstig in de knel kwam te zitten, wordt aan de hand van literatuuronderzoek beschreven en met voorbeelden en verhalen verder kleur gegeven. De grote problemen waarmee de mijnwerkers te maken kregen door het massaal wegvallen van hun werk, status en inkomen wordt helder uiteengezet. De nieuwe arbeidsplaatsen waren totaal anders dan het verantwoordelijke, zware ondergrondse werk waarvoor men een specifieke scholing had gevolgd en waarin men ervaring had opgedaan. De individuele verhalen maken duidelijk hoe verschillend de mijnwerkers op de nieuwe situatie reageerden in de periode na de mijnsluitingen. De problemen van gezonde mannen die van de een op de andere dag afgekeurd werden, met een te laag pensioen thuis kwamen te zitten en dat moeizaam konden accepteren, komen goed uit de verf. Toch blijkt ook hier dat de Nederlandse mijnsluiting beter is verlopen dan in de omliggende landen. De herstructurering is objectief gezien positief uitgevallen.

Enkele kritische opmerkingen mogen niet ontbreken. Zo is het notenapparaat beperkt doordat alleen naar de publicaties wordt verwezen, niet naar de juiste pagina. Van de interviews is niet aangegeven met wie die gehouden zijn en wanneer. Storender vond ik dat vrijwel geen gebruik is gemaakt van Duitse en Franse literatuur en verklaringsmodellen, maar alleen van Angelsaksische om de mijnwerkerscultuur in een model te vatten. Als daar een goede reden voor is zou dat even vermeld kunnen worden. De Nederlandse mijnen, waar zeker in de beginperiode zoveel Duitse, Franse, Poolse en Belgische mijnwerkers actief waren, hebben denk ik toch veel meer van hun tradities overgenomen dan wellicht nu gezien wordt. Dat niet naar het naburige Duitsland gekeken is, is des te lastiger omdat daardoor in de laatste periode [de mijnsluitingen] wellicht

De wijk Lauradorp in de jaren dertig, kort na het gereedkomen van de woningen.

ocgl Landgraaf, fotocoll. H.M.H. Goossens.

een duidelijker beeld ontstaan was over de verwachtingen van de mijnwerkers die als pendelarbeider naar de Duitse mijnen trokken. Ze koesterden hoop en verwachtingen maar werden geconfronteerd met de harde werkelijkheid.

Wat Lauradorp betreft wordt niet precies aangegeven waar de bewoners in de beginperiode van de wijk vandaan kwamen [p. 53-56]. Een valkuil die ook niet overal vermeden is, te praten over '[van origine] Limburgse mijnwerkers'. Wanneer zijn de buitenlandse mijnwerkers of hun nakomelingen plotseling

veranderd in 'Limburgers' [p.55], want heel duidelijk blijkt dat juist de autochtone Limburgers nauwelijks voelden voor het mijnwerkersvak? Als laatste kritiek wil ik erop wijzen dat het snel en vrijwel volledig verdwijnen van alle mijnbouwrelicten ['van zwart naar groen' p. 99], met uitzondering van de woonwijken, beslist ook een invloed op de [oud]mijnwerkers gehad heeft. Veel verder dan dit punt even aanstippen komt de schrijver niet. Misschien een onderwerp voor een volgende studie, met eenzelfde bevoegenheid en inzicht geschreven?

Heemkundemarkt Parkstad Limburg

Tweede Limburgdag op 22 en 23 september 2001 in Rolduc

ROELOF BRAAD

In de regio Parkstad Limburg wordt binnenkort de eerste Heemkundemarkt gehouden. Tijdens de Heemkundemarkt worden in thema-eilanden presentaties gegeven over onder meer de lokale geschiedenis, genealogie, oude monumenten, de streektaal, wegkruisen etcetera. Er zal speciaal aandacht geschonken worden aan de betrokkenheid van schoolgaande jeugd. Een aantal basisscholen uit de regio werkt mee aan de totstandkoming van de presentatie-eilanden dialect, genealogie/biografie en historisch speelgoed maken. De verschillende thema's van de heemkundemarkt bieden voor jong en oud een kennismaking met de historische en culturele waarden van hun leefomgeving.

Deze Parkstad Heemkundemarkt vindt plaats op zaterdag 22 en zondag 23 september 2001. De locatie die hiervoor is gekozen, is het Congrescentrum Rolduc te Kerkrade, de voormalige abdij Kloosterrade.

Steeds meer mensen hebben belangstelling voor het verleden van hun familie, hun buurt, gemeente en regio. Heel wat amateurs op het gebied van genealogie, monumenten, archeologie en geschiedenis verzetten bergen werk om een beeld van de 'oude tijd' te krijgen. Samen met professionals op deze terreinen maken zij ons verleden zichtbaar. Boeken over historisch belangrijke personen en gebeurtenissen zijn zeer populair, bijlagen in dag-, week- en maandbladen over het verleden worden verslonden. Uiteraard is ook op Internet al het een en ander te vinden.

Een paar jaar geleden hebben de voorzitters van de in deze regio actieve heemkundigen geschiedenisgroepen een overleg in het leven geroepen. Het doel daarbij was beslist niet om tot één grote vereniging te komen. Juist in de verscheidenheid ligt hun kracht. De voorzitters wilden kijken hoe zij elkaar juist kunnen steunen en informatie uitwisselen. Aanvankelijk wat aarzelend, daarna met steeds meer enthousiasme is die groep gaan

kijken hoe ze samen heemkunde en geschiedenis nog dichter bij de burger kunnen brengen.

De vraag naar geschiedkundige kennis en informatie is nog lang niet bevredigd. Over Napoleon, Willem van Oranje of 'de geschiedenis van Nederland' zijn honderden boeken geschreven. Maar hoeveel boeken zijn er waar het wel en wee van de eigen gemeente [Landgraaf, Kerkrade, Brunssum, Voerendaal, Nuth, Heerlen of Onderbanken] beschreven wordt? Waar is te vinden wie in de achttiende eeuw in Eygelshoven Simpelveld, Brunssum of Hoensbroek woonde? Hoe werkten en leefden onze voorouders in deze contreien? Waar lag nu precies die oude boerderij van mijn overgrootvader en waar komen de straatnamen die verwijzen naar oude schoolmeesters, verdwenen landerijen of beken precies vandaan?

Met dit soort vragen houden de historische en heemkundige verenigingen zich bezig. De regio Parkstad Limburg is gezegend met heel wat actieve groepen. Die hebben de handen

nu ineengeslagen om na een zorgvuldige voorbereiding een heemkunde en geschiedemarkt te houden. Iedereen die op historische vragen een antwoord zoekt, kan hier terecht.

De historische en heemkundige groepen hebben van nature de neiging om zich wat betreft hun onderzoek tot de eigen gemeente of buurt te beperken. Dat is immers de reden van hun bestaan. In Parkstad Limburg zijn echter tal van historische onderwerpen 'gemeentegrens overstijgend'. Juist op die punten kunnen al die groepen elkaar enorm helpen. Bovendien, iemand die in Rimburg woont, is misschien heel erg geïnteresseerd in het dorp Jabeek, waar zijn moeder geboren is? Door de samenwerking van de heemkundeverenigingen krijgt men niet alleen een veel beter beeld van wat per dorp gebeurt aan onderzoek, maar wordt de regio ook steeds nauwkeuriger onderzocht. Daarmee wordt oostelijk Zuid-Limburg ook steeds duidelijker op de kaart van het verleden van Nederland gezet, want daarin is deze regio nog steeds een stiefkindje.

Aan de totstandkoming van de Heemkundemarkt dragen meer dan twintig organisaties een steentje bij. Als opzet is gekozen om een aantal thema's uit te werken, bijvoorbeeld genealogie, kastelen en boerderijen, wegen en natuur, mijnen. In die 'thema-eilanden' werken steeds leden van diverse verenigingen samen. De verenigingen laten niet alleen zien wat ze over de thema's in huis hebben. Het publiek wordt actief betrokken bij het onderwerp. Een stukje stamboom uitzoeken, dialect voordragen en daarmee een prijs in de wacht slepen, met helm en lamp door een mijngang kruipen, de carboonfossielen die opa uit de mijn meenam door de microscoop bekijken en door deskundigen later determineren, of een stukje historisch speelgoed maken zijn enkele van de vele attracties waar het heden en het verleden elkaar ontmoeten. Daarnaast komt er een centrale stand met informatie over de verenigingen en een winkel waar allerlei boe-

H E E M K U N D E M A R K T
 P A R K S T A D L I M B U R G

giedenis archeologie geologie
 u en mi en kstgeschiedenis
 neologie heraldiek biografie
 aakt okskust topografie
 verkeer vervoer folklore
 u en kavelle mo...
 nijverheid foto/film video

Congrescentrum Rolduc Kerkrade
22 23
 september 2001
 10.00 - 17.00 uur

 HEEMKUNDE
 PARKSTAD LIMBURG

ken, brochures en andere zaken te koop zijn.

Het hoofdbestuur van Limburgs Geschieden Oudheidkundig Genootschap heeft besloten aan te haken bij de organisatie. Heemkundemarkt Parkstad Limburg wordt daardoor tevens de tweede Limburgdag. Dat houdt in dat Rolduc op 22 en 23 september ook ontmoetingsplaats voor besturen en leden van alle heemkundige en historische verenigingen uit geheel Limburg en het aangrenzende buitenland zal zijn.

De markt is open op zaterdag en zondag van 10.00 tot 17.00 uur. De entree is f 5,- per persoon. Kinderen en jeugd tot 16 jaar kunnen gratis naar binnen.

Meer weten? Kijk dan op: www.limburgdag.nl of www.heemkundemarkt-parkstadlimburg.nl of www.l1boulevard.nl voor aanbiedingen. Gerichte informatie opvragen kan ook: via een e-mail naar heemkundemarkt@parkstad.nl of door te informeren bij uw lokale heemkunde- of historische vereniging.

Signalementen

L. SCHIPHORST, K. LEERS, M. VAN DIJK, M. VAN DER WIJST

Architect van het verlangen. Laurens Bisscheroux in zijn tijd

Willem K. Coumans & Jo Coenen,
[Rotterdam 2001], 158 p., foto's.
ISBN 90-6450-433-4

De tentoonstellingen over Laurens Bisscheroux [1934-1997] die in het voorjaar in de Stadsgalerij van Heerlen en in Kunsten-centrum Signe te zien waren gingen vergezeld van een uiterst fraai vormgegeven boek over deze in Eygelshoven geboren architect en kunstschilder. In twee essays van de publicist Willem K. Coumans en een van Jo Coenen, thans Rijksbouwmeester maar evenzogoed een oudleerling van Bisscheroux, wordt een terugblik gepresenteerd en Bisscheroux' bouwkundig en picturaal oeuvre onder de loep genomen. Het woord 'verlangen' in de titel zet de toon, 'Laurens Bisscheroux wilde het liefst bouwen in een serene wereld, die een gedroomde wereld veronderstelt', zo begint Coumans. En als Bisscheroux rond 1980 aan een tweede leven als schilder begint wordt de bouwkunst niet opgegeven en blijft het platte vlak getuigen van constructies en vooral van ruimte. Naast de grote gebouwen, de Rodahal en het politiebureau in Kerkrade, de 'Kamer van Gabriël' [de ondergrondse Andreaskerk op de Heerlerbaan] en het voormalige AZM-kantoor in Heerlen zijn het ook de kleinere waarvan de gedurfde constructies en aandacht voor details beschreven worden. Zoals de bodega La Mancha en ijssalon Veneziana beide aan de Akerstraat in Heerlen. Nauwelijk bekende ontwerpen voor groepen

woningen worden ondermeer door Coenen naar voren gehaald waarbij de ontwerpen voor Veltum II [1970] niet zouden misstaan in een presentatie van woningbouw voor de eenentwintigste eeuw.

Bisscheroux, die enige tijd in het landhuis en de hoeve van de Doom te Welten zijn kantoor had, organiseerde er 'tekijkstellingen' van foto's, poëzie en grafiek en beoogde grensoverschrijdende vernieuwingen. Helaas bracht dit uiteindelijk de teloorgang van het architectenbureau met zich mee. Een herkansing was de schilderkunst, 'een hergeboorte' zei hij zelf, en wel in de Bretonse plaats Lanloup waar in navolging van grote voorbeelden op een verloren gegaan paradijs gehoopt werd.

Dit boek plaatst Bisscheroux tegen een decor van een paar decennia Limburg in de tweede helft van de twintigste eeuw. De essay's doen recht aan zijn drijfveren en kundigheden. Een grillig en tegendraads architect en wisselvallig schilder kreeg hiermee een respectvol in memoriam. [LS]

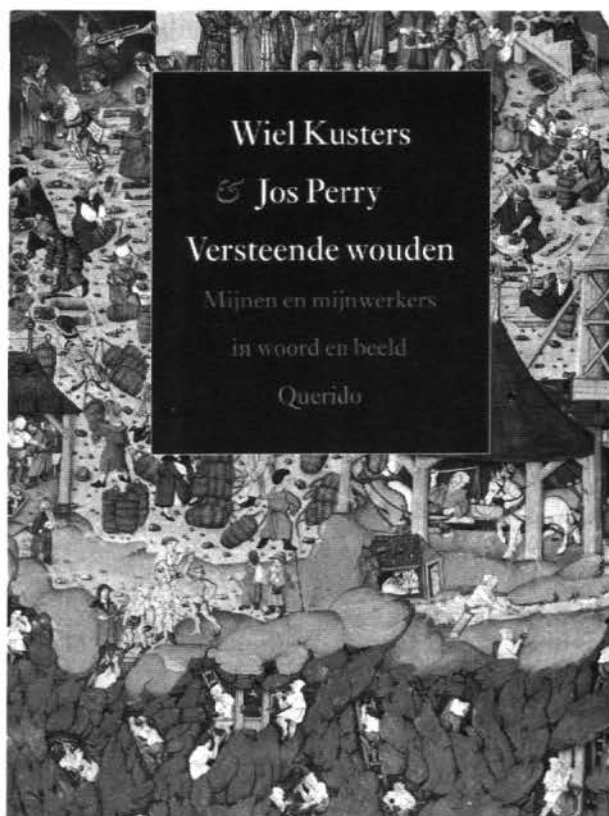
Versteende wouden. Mijnen en mijnwerkers in woord en beeld

Wiel Kusters & Jos Perry, [Amsterdam 1999]
319 p., foto's, afbn, personenregister.
ISBN 90-214-7265-1

Het is al weer twee jaar geleden dat dit belangwekkende boek van de beide Limburgse cultuurhistorici verscheen. Uiteraard tracht de redactie vooral recente uitgaven in deze rubriek onder u aandacht te brengen. Maar het [nog] niet bespreken van dit boek in dit tijdschrift beschouwen wij als een gemiste kans. Die omissie willen we alsnog rechtzetten.

En waarom? Op de eerste plaats vanwege het onderwerp van deze studie. Het zal niet verbazen dat een boek over mijnen en mijnwerkers in onze regio op belangstelling mag rekenen. Op de tweede plaats vanwege de auteurs. Beide hooggeleerde samenstellers, verbonden aan de universiteit van Maastricht, hebben hun wetenschappelijke en historiografische sporen al ruim verdiend. Wiel Kusters als hoogleraar letterkunde, dichter en essayist. Jos Perry als historicus, met de sociale geschiedenis en vooral de geschiedenis van het socialisme in Limburg als specialisatie. En niet op laatste plaats vanwege de opzet van dit boek. Uit de inleiding: '*Versteende Wouden is een boek over mijnen en mijnwerkers. Maar de opzet ervan is anders dan die van vele documentaire publicaties die de afgelopen decennia het licht hebben gezien. Ons boek is, anders dan de ondertitel wellicht doet verwachten, niet een verhaal-in-woord-en-beeld over 'hoe het was'. Wat wij hier aanbieden is een studie van de wijze waarop het mijnbedrijf door tijdgenoten werd ervaren en verbeeld, niet alleen in werken van literatuur en beeldende kunst, maar ook in liederen, journalistiek en populair-wetenschappelijke publicaties.*'

En daar is niets te weinig mee gezegd. In een dertiental bijdragen gaan de auteurs de problematiek te lijf. Zo worden een aantal

bijdragen gewijd aan 'mijn en roman'. Niet alleen mijnromans uit het Ruhrgebied, maar ook *Germinal* [1885] van Emile Zola, *Onder den rook der mijn* van Felix Rutten [1914], Herman Heijermans' toneelstuk *Glück Auf!* [1911] en vele andere worden onder de loep genomen. Voor een ieder die wel eens mijnliteratuur en -lectuur heeft gelezen zijn een aantal bijdragen een feest van herkenning. Wie kent er bijvoorbeeld niet de destijds populaire trilogie *Kroniek eener parochie* [1941-1948] van de sociaal bewogen priesterdichter Jacques Schreurs [1893-1966]? Dit semi-autobiografische verhaal is de geschiedenis van de jonge, onervaren, idealistische kapelaan Erik Odekerke. Met vallen en opstaan vindt deze in de jaren na de Eerste Wereldoorlog zijn weg op zijn eerste standplaats in Zuid-Limburg. Het gaat hem aan het hart dat eenderde van zijn parochianen door gebrek aan bestaansmiddelen gedwongen is elk voorjaar weer opnieuw de Duitse grens over te trekken. Zij verhuren zich ver van huis als brikkenbakkers, metselaars en pleisteraars en keren pas tegen de najaarskermis naar hun dorp terug. Voor hen zou

de nieuwe mijn een uitkomst zijn. Zij biedt werkgelegenheid het hele jaar door, in de eigen streek, en tegen hoger loon. Zag Felix Rutten de mijn in essentie als een kwaad dat niet alleen het Limburgse landschap aanvrat, maar bovendien de harten en [katholieke] zielen der mijnwerkers, voor Schreurs daarentegen is het zaak 'van den nood der Mijn een deugd te maken en, in plaats van een vloek, een zegen voor streek en gewest'. Voor de kapelaan is het een grootse uitdaging om zijn gewest, dat een transformatie van landbouw naar mijnbouw te wachten staat, voor het christendom te helpen behouden. In de jaren zeventig werd kapelaan Odekerke beroemd door de KRO-televisieserie *Dagboek van een herdershond*.

Veel minder bekend is S. Williams' *Naar de mijnen* uit 1932. Deze stichtelijke roman is een curieuze, protestants-christelijke variant op Schreurs. Albert, de held van het verhaal, trekt uit nood naar de mijnen en wordt sleper in het ondergrondse bedrijf. Hij weerstaat de verleidingen van bioscoop en kermis, doorworstelt niettemin een periode van geestelijke strijd, maar komt daar sterker uit te voorschijn. En passant tracht Williams zijn Noord-Nederlandse publiek een wat genuanceerder beeld voor te houden van het donkere Zuiden. Nee, het is daar heus niet 'een soort Indische kampong', zoals menig Hollander blijkbaar veronderstelt. Het leven in het verre en onbekende Limburg moge ruw en grof zijn, en in de ogen van een calvinist heel ongodsdienstig, het heeft toch ook iets moois. De mijnen kerstenen, dat is de pastorale droom die Rutten, Schreurs en Williams delen. Typisch Nederlands is dat de romans zich min of meer voegen naar de scheidslijnen van de verzuiling.

Bijna tragisch is de bijdrage van Jos Perry over 'Man en Paard', die handelt over de band en bondgenootschap van man en mijnpaard in het ondergrondse. Lange tijd vormde het mijnpaard een onmisbaar onderdeel van de dagelijkse routine onder de grond. Dat het leven van een mijnpaard, dat zijn

leven grotendeels onder in de mijn doorbracht, niet te benijden was, laat zich raden. Het lot van de paarden in geval van gevaar, explosies, brand, instromend grondwater en paniek, zal ik de lezer besparen.

In de bijdrage 'De mijnwerker als icoon' komt de mijnwerker in de beeldende kunst aan de orde, met als uitgangspunt de destijds bekende lithografie *De mijnwerker* van Jan Toorop. Toorop maakte deze steendruk bij gelegenheid van een excursie naar de Mijnstreek in 1915. De Hoensbroekse mijnwerker Jan Quadackers stond model. De originele tekening schonk Toorop aan dr. H. Poels.

Al met al vormt deze bundel artikelen waarschijnlijk de beste cultuurhistorische studie naar het verschijnsel mijn en mijnwerker. Het is een product van het interregionale onderzoeksproject *Mines & Mineurs*, waarin de RWTH Aachen, Universitair Centrum Diepenbeek [Hasselt] en de Universiteit Maastricht onderzoek doen naar de mijnbouwgeschiedenis in het Ruhrgebied, Nederlands en Belgisch Limburg en Luik. Onlangs werd bekend dat wordt bekeken of dit vruchtbare samenwerkingsverband in de toekomst kan worden voortgezet. Nu maar hopen dat de uitkomst positief zal zijn. [MvD]

Het dialectenboek 6. Van de Streek De weerspiegeling van dialecten in familienamen

V. de Tier en A. Marynissen [red.],
[Groesbeek 2001] ISBN 90-73869-06-4

De Stichting Nederlandse Dialecten is er nu alweer voor de zesde keer in geslaagd een zeer lezenswaardig boek uit te geven met studies die betrekking hebben op de dialectkunde in Nederland en Vlaanderen. Deze keer betreft het de invloed van dialecten op familienamen. In een twintigtal bijdragen worden de sporen van oude en nog steeds in gebruik zijnde dialectkenmerken op de fami-

lienenamen in Nederland en Vlaanderen belicht. Het geheel wordt afgerond met handzame literatuurwegwijzers in de Nederlandse naamkunde, naamkundige deeldisciplines en Nederlandse dialectologie.

De Nederlands-Limburgse bijdrage is van de hand van Ton van de Wijngaard. Naast enkele kenmerken van typisch Limburgse familienamen verklaart Van de Wijngaard een aantal veel voorkomende familienamen. Meer in detail gaat de auteur nader in op de familienamen Brouns, Paumen, Metsemakers, Schurgers, Essers en Pepels. Uiteraard zijn tevens de bijdragen voor Belgisch Limburg en Noord-Brabant voor onze regio interessant. Maar ook de andere artikelen zijn zeer instructief.

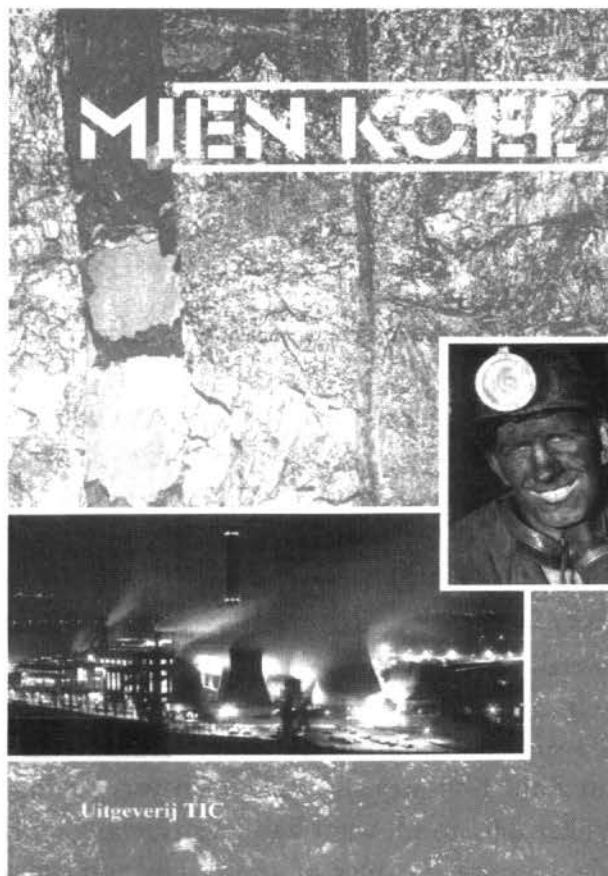
Voor een ieder die geïnteresseerd is in (de eigen) familienamen en hun herkomst en betekenis is deze bundel een absolute aanrader. [MvD]

Mien koel

J. Bremmers, Th. Smeets, C. Bemelmans [et al.], [Maastricht 2000] 155 p., foto's, ISBN 90-76043-32-9

Toen kinderen van basisschool de Heyster [Hoensbroek] vorig jaar het museum Industrie te Kerkrade bezochten bleek dat zij van het mijnverleden, dat zich vlakbij hun school afspeelde, weinig wisten. Hun opa's werkten waarschijnlijk in de mijn Emma, maar of de kinderen zich daar iets kunnen voorstellen is maar de vraag. Het woord 'mijnwerker' was bekend, maar wat met een 'koempel' bedoeld werd, was niet duidelijk. Bij een 'kolenmijn' konden ze zich iets voorstellen, maar wat een 'koel' was wisten ze niet. In de serie Limburgse Literaire Lies verscheen vorig jaar *Mien koel*, een bundel van twintig dialectverhalen over mijnen en mijnwerkers. Tot en met het bedankje aan de provincie voor de 'finansiejele' steun is dit boek geheel in het dialect verschenen. De auteurs komen uit verschillende delen van Limburg en schrijven dus elk in hun eigen

dialect over mijnwerkers en mijncultuur. De slagerszoon die de mijnwerkers vanaf het stoepje voor de winkel de in groepjes naar de Emma zag lopen, het verhaal van Toni en Franco, twee Italiaanse jongemannen die in de Maurits hun geluk gingen beproeven en het verslag van een toeristisch bezoekje aan de mijn van Waterschei met een claustrofobisch einde, het zijn allemaal verhalen die de mijncultuur verlevendigen en tot de verbeelding spreken. Soms ontroerend, vaak humoristisch en altijd onderhoudend is deze bundel die vorig jaar is verschenen. [KL]

Sporen aan de wand, de speurtocht naar de prehistorische vuursteenmijnbouw in Zuid-Limburg

K.J. Steehouwer, [Abcoude/Leiden] 79 p., foto's.
ISBN 90-6825-231-3

Toen men in het Nationaal Museum in Kopenhagen ertoe overging alle oudheidkundige vondsten naar materiaal onder te verdelen, ontdekte men dat het daardoor

De speurtoech
SPOREN
naar de prehistorische vuursteenmijnbouw in Zuid-Limburg
AAN DE WAND

ook al grotendeels chronologisch gerangschikt was. Dit leidde tot een steen-, brons- en ijzertijdsysteem. De ordening kreeg een meer definitief gezicht door de vondst van botten in het Neanderthal bij Düsseldorf in 1857, waarna veldonderzoek ook populair werd.

In *Sporen aan de wand* beschrijft de auteur de ontwikkeling van de vuursteenmijnbouw in Zuid-Limburg. De vuursteen was belangrijker dan goud, want van levensbelang voor de mensen die hier al meer dan 7000 jaar geleden verbleven. De bewerkte vuurstenen vindt men vooral in [de omgeving van] Rijckholt en Valkenburg. Ook de vorming van de bodem in Limburg, vanaf 70 miljoen jaar geleden, en het definitief droogvallen 6 miljoen jaar geleden wordt beschreven in het boek. Het merkwaardige materiaal dat vuursteen heet en dat door de eeuwen heen voor diverse doeleinden werd gebruikt, was bij de prehistorische mens populair wegens de scherpe snijrand.

Het boek beschrijft verder de bestudering

van en het onderzoek naar de vuursteenmijnen door de Belgen vanaf 1881 tot en met de grootscheepse actie in de jaren zestig van de zoste eeuw door de Werkgroep Prehistorische Vuursteenmijnen van Werner Felder. De mijnen functioneerden omstreeks 3000 jaar voor Christus volop. Het is goed dit boek te signaleren, want de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek verzorgde de publicatie, waar dr. Holwerda, als onderdirecteur van de ROB, enkele decennia voor het laatstgenoemde onderzoek werd gestart, nog verklaarde dat 'het zuiden van ons land gedurende de praehistorische periode grotendeels onbewoond was gebleven'. Het boek is soms spannend en altijd onderhoudend. [MvdW]

Zielzorgers in het bisdom Roermond 1840-2000

Jan G.C. Simonis [m.m.v. A.P.J. Jacobs en A.M.P.P. Janssen], [Sittard 2001] 539 p., foto's, registers. ISBN 90-72459-52-0

De auteur verzamelde uit een groot aantal bronnen de personalia van de geestelijkheid van het bisdom Roermond en de reguliere geestelijkheid voor zover zij een officiële benoeming van het bisdom had binnen de parochiële zielzorg. Met behulp van een aantal redactionele medewerkers werden deze gegevens vervolgens geschikt gemaakt voor publicatie. Jan Simonis zag hiermee een uit de hand gelopen hobby uitgroeien tot een lijvig en vooral nuttig boekwerk.

Uit de aard der zaak bestaat dit boekwerk hoofdzakelijk uit persoonsnamen, plaatsnamen en jaartallen. Op alfabetische volgorde worden zowel alle parochies genoemd, met de aldaar werkzame pastoors, rectoren en kapelaans/permanente diakens, als alle zielzorgers. Een plaatsnamenregister en fotogalerij maken dit naslagwerk compleet. [MvD]